KAMU YÖNETİMİ ALANINDA BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan ALTUN

yaz
yayınları

Kamu Yönetimi Alanında Bilimsel Araştırmalar

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan ALTUN

yaz yayınları

2026

Kamu Yönetimi Alanında Bilimsel Araştırmalar

Editör: Dr.Öğr.Üyesi Erdoğan ALTUN

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8996-05-0

Mart 2026 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

İklim Değişikliği, Göç ve Uluslararası Hukuk: İklim Mültecileri Tartışması 1
Ali DURMUŞ

Sosyal Sistemin Siyasal Sistem Üzerindeki Etkisi: David Easton'un Sistem Analizi Kuramı Çerçevesinde Kuramsal Bir İnceleme.....22
Avni Akın ÜRÜNAL

Küresel Politika Çerçevelerinin Türkiye Yeşil Turizm Politikalarının Değişim ve Dönüşümüne Etkileri 47
İbrahim YILDIRIM

Kamu Yönetiminin Çocuk Hakları Denetimi: Çocuk Ombudsmanlığı 65
İnci ÇOBAN İNCE

The Economic Effects of The Turkey-EU Customs Union: A Theoretical and Empirical Assessment.....81
Avni Akın ÜRÜNAL

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ, GÖÇ VE ULUSLARARASI HUKUK: İKLİM MÜLTECİLERİ TARTIŞMASI

Ali DURMUŞ[1]

1. GİRİŞ

Ülke İçi Yerinden Edilme İzleme Merkezi tarafından yayımlanan güncel veriler ışığında, 2008 yılından itibaren küresel ölçekte sel, fırtına, deprem ve kuraklık gibi çevresel ve afet kaynaklı olaylar nedeniyle zorunlu yer değiştirmeye maruz kalan birey sayısının 376 milyonu aştığı tespit edilmiştir. Söz konusu zorunlu yerinden edilme eğiliminin özellikle son yıllarda dramatik biçimde hız kazandığı, yalnızca 2022 yılı içerisinde afet temelli yerinden edilme sayısının 32,6 milyona ulaşarak tarihsel bir zirveye çıktığı belirlenmiştir. Buna ek olarak, 2020 yılından itibaren afet kaynaklı zorunlu yerinden edilme olgusunda önceki on yıllık dönem ortalamalarıyla karşılaştırıldığında yaklaşık %44 oranında kayda değer bir artış meydana geldiği ortaya konulmuştur (UNHCR, 2026).

Bu eğilimin süreklilik arz eden ve hızlanan bir nitelik taşıdığı, dolayısıyla küresel düzeyde ciddi bir endişe kaynağı oluşturduğu değerlendirilmektedir. İklim değişikliğinin bu süreçte temel tetikleyici faktörlerden biri olduğu kabul edilmekte olup, söz konusu çevresel dönüşüm dinamiklerinin etkisiyle "iklim mültecileri" olarak nitelendirilen nüfusun gelecekte daha da artacağı öngörülmektedir.

[1] Endüstri Mühendisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.

Küresel iklim değişikliği dünyanın farklı bölgelerinde ulusal ve insani güvenliği doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen göçlere neden olmaktadır (Gönenç ve Kibaroğlu, 2017: 2). Yapılan çalışmalara bakıldığında küresel iklim değişikliğinden kaynaklı göçlerde artış olduğu görülmekte, meydana gelen artışın devem etmesi beklenmektedir. Öte yandan, "iklim mültecisi" kavramına ilişkin uluslararası hukukta ortaklaşa kabul edilmiş açık ve bağlayıcı bir tanımın bulunmadığı görülmektedir. Nitekim, iklim kaynaklı yerinden edilen bireyler, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi kapsamındaki klasik mülteci statüsüne dâhil edilmemektedir.

Bu durumun temel nedeni, söz konusu Sözleşme'nin mülteci tanımının yalnızca ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi görüş nedeniyle zulüm korkusu taşıyan bireyleri kapsayacak biçimde sınırlandırılmış olmasıdır. Dolayısıyla, mevcut uluslararası mülteci hukukunda iklim koşullarının doğrudan sığınma veya mültecilik talebi için bağımsız bir hukuki gerekçe olarak kabul edilmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Çevresel mülteci kavramı ilk olarak 1976'daLester Brown tarafından ortaya atılmıştır. Kavram sonraki süreçte 1985 yılı Birleşmiş Milletler Çevre Programı raporunda El-Hinnawi tarafından tanımlanmıştır (Terminski, 2012: 1). Bu kavram; kıtlık, çölleşme, ormansızlaşma, erozyon, su kıtlığı, iklim değişikliği; fırtınalar ve su baskınları gibi olağandışı faktörler nedeniyle yaşam alanlarının terk etmek zorunda kalan bireyleri ifade etmektedir (Myers ve Kent 1995: 18-19).

2018 tarihli Küresel Göç Mutabakatı'nın ikinci hedefinde iklim değişikliğinin göç hareketleri açısından önemli ve potansiyel bir itici faktör olarak açıkça tanımlandığı görülmektedir. Avrupa Birliği düzeyinde ise "iklim mültecileri" kavramı henüz resmî ve bağlayıcı bir statüye kavuşturulmamış

olmakla birlikte, bu olgunun yarattığı risklerin giderek artan biçimde kabul edildiği ve özellikle iklim stresine karşı yüksek kırılganlık taşıyan ülkelerde direnç kapasitesinin artırılmasına yönelik politika girişimlerinin geliştirildiği ifade edilmektedir (European Parliamentary Research Service, 2023).

Küresel ısınmanın bazı etkileri ani ve yıkıcı nitelikte ortaya çıkarken, diğer bazı etkilerin ise uzun yıllara yayılan, dolaylı ve karmaşık süreçler sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çevresel dönüşümlerin sonucunda milyonlarca insanın yaşadıkları bölgeleri terk ederek ya daha yüksek rakımlı alanlara ya da uluslararası göç yollarına yönelmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. 21. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde iklim kaynaklı yer değiştirmelerin niceliksel boyutunun yüz milyonları, hatta milyar düzeylerini bulabileceği öngörülmektedir. Bu çerçevede iklim değişikliğinin dünya genelinde özellikle kırılgan nüfus grupları açısından giderek artan bir varoluşsal tehdit niteliği kazandığı değerlendirilmektedir.

İklim değişikliğinin göç üzerindeki etkisi, başta çevresel faktörler olmak üzere ekonomik ve toplumsal unsurların birleşimiyle şekillenmektedir. Küresel ısınma, tarım arazilerinin verimliliğini düşürürken, su kaynaklarında azalma ve deniz seviyesindeki yükselme, insanların yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmek için farklı coğrafyalara yönelmelerine neden olmaktadır. İklim değişikliği, belirli bölgelerde doğal kaynakların tükenmesine yol açarken, diğer bölgelerde bu kaynakların bulunamaması sonucu ortaya çıkan göç hareketlerini hızlandırmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, iklim değişikliğinin etkilerine karşı daha savunmasız durumda oldukları için göç dalgasından daha fazla etkilenmektedir ve iklim değişikliğinin tetiklediği göçler, genellikle zorunlu göçlerdir. Çevresel felaketler, kuraklık, su kaynaklarındaki azalma ve gıda güvensizliği gibi faktörler, insanların yaşadıkları yerlerden göç etmelerine neden olmaktadır (Yıldız, 2025: 49).

Küresel ölçekte meydana gelen iklim değişikliği olgusunun etkilerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, yalnızca çevresel sistemlerin değil, aynı zamanda toplumsal yapının da derin ve çok katmanlı biçimde dönüşüme uğradığı gözlemlenmektedir. Bu dönüşüm sürecinde özellikle doğal afetlerin sıklığında ve şiddetinde yaşanan artışın, insan yerleşimleri üzerindeki yıkıcı sonuçları daha belirgin hale gelmiş; söz konusu gelişmeler, bireylerin yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmasına yol açan yeni bir zorunlu hareketlilik türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, çevresel bozulma ile insan yer değiştirmesi arasındaki nedensel ilişki, uluslararası hukuk ve insan hakları literatüründe giderek artan bir ilgi odağı haline gelmiştir.

İklim değişikliği ile zorunlu göç arasındaki ilişkinin giderek daha görünür hale gelmesi, uluslararası hukukta yeni normatif yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, özellikle insan güvenliği yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınma perspektifi ve çevresel adalet kavramları, iklim kaynaklı yer değiştirme olgusunun değerlendirilmesinde önemli teorik çerçeveler sunmaktadır. Bu yaklaşımlar, devletlerin yalnızca sınır güvenliği perspektifiyle değil, aynı zamanda insan hakları temelli bir anlayışla hareket etmesi gerektiğini ortaya koymakta; iklim değişikliğinin yol açtığı zorunlu yer değiştirmelerin küresel dayanışma gerektiren yapısal bir sorun olduğunu vurgulamaktadır.

Bu çalışma kapsamında, iklim değişikliği kaynaklı zorunlu yer değiştirme olgusunun uluslararası hukuk bakımından doğurduğu sorunlar, normatif boşluklar ve olası çözüm yolları sistematik bir analiz çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, mevcut mülteci hukukunun sınırları, insan hakları hukukunun tamamlayıcı rolü ve yeni koruma mekanizmalarının geliştirilmesine yönelik doktrinsel öneriler bütüncül bir perspektifle değerlendirilmektedir. Böylelikle, iklim değişikliği

ile insan hareketliliği arasındaki ilişkinin yalnızca çevresel bir mesele olmadığı; aynı zamanda uluslararası hukukun dönüşümünü gerektiren çok boyutlu bir normatif alan oluşturduğu ortaya konulmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

İklim değişikliğinin yol açtığı zorunlu yer değiştirme olgusunun hukuki açıdan değerlendirilmesi, öncelikle mevcut uluslararası koruma rejimlerinin kapsam ve sınırlarının yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira günümüzde yürürlükte bulunan uluslararası mülteci hukuku normları, esas itibarıyla bireylerin belirli nedenlere dayalı zulüm korkusu nedeniyle sınır aşan hareketliliklerini düzenlemek üzere oluşturulmuş olup, çevresel veya iklimsel faktörlerin doğrudan koruma rejimi içerisinde ele alınmasına yönelik açık düzenlemeler içermemektedir. Bu durum, çevresel nedenlerle yer değiştirmek zorunda kalan bireylerin hukuki statüsünün belirlenmesinde ciddi belirsizlikler ortaya çıkarmaktadır.

1951 yılında imzalanan Mülteci Sözleşmesi, mülteci tanımını belirlese de, günümüzde zorunlu göç ile iklim değişikliği arasındaki ilişki giderek daha belirgin hale gelmiştir. İklim mültecileri, iklim değişikliğinin etkisiyle şiddetli iklim olaylarına maruz kalarak evlerini terk eden bireylerdir; bu kavram, yasal olarak tanınmasa da tartışmaların merkezinde yer almaktadır (Çakrak, 2024: 226).

Küresel ısınmanın yol açtığı etkilerin bir kısmı ani ve yıkıcı nitelikte ortaya çıkarken, diğer bir kısmı ise uzun yıllara yayılan ve çoğu zaman çatışma, ekonomik kriz ya da yönetişim sorunları gibi diğer etkenlerle iç içe geçerek ilerleyen süreçler şeklinde gözlemlenmektedir. Bu tür iklimsel etkiler, milyonlarca insanın ya yakın çevrede bulunan daha güvenli bölgelere ya da kıtalar arası uzak coğrafyalara yönelmesine neden olmaktadır.

Yirmi birinci yüzyılın ilerleyen dönemlerinde iklim kaynaklı yer değiştirmelerin boyutunun yüz milyonlar hatta milyarlar düzeyine ulaşabileceğine ilişkin güçlü projeksiyonlar bulunmaktadır. Bu çerçevede iklim değişikliği, dünyanın pek çok bölgesinde özellikle sosyoekonomik açıdan kırılgan nüfus grupları için giderek büyüyen ve sistematik bir tehdit oluşturmaktadır.

20. yüzyılın ortalarından sonra bazı yerel topluluklar, iklim kaynaklı afetler ve çevresel bozulma karşısında yer değiştirme gibi son derece zor kararlar almak zorunda kalmıştır. Mevcut bilimsel projeksiyonlar, bu tür yerinden edilme süreçlerinin gelecekte daha yaygın ve daha yoğun biçimde gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Ülkeler için ekonomik, sosyal ve çevresel önceliklerin neler olduğunun belirlenmesi ve bu yıkıcı etkilere karşı önlemler alınması zorunludur. Dolayısıyla ülkelerin gelecekte iklim değişikliği kaynaklı göçlerde ciddi düzeyde artışlar beklenmektedir (Adger vd., 2014).

İklimsel etkenler nadiren tek başına çatışmaların ya da zorunlu göç hareketlerinin temel nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Daha yaygın biçimde gözlemlenen durum, artan nüfus baskısı, doğal kaynakların hızla tükenmesi ve yetersiz kamu politikaları gibi yapısal sorunların iklim değişikliğinin etkileriyle birleşmesi sonucunda çok boyutlu krizlerin ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda iklim kaynaklı göçün başlıca dört temel tetikleyici faktörden kaynaklandığı kabul edilmektedir.

2.1. Yükselen Deniz Seviyeleri

Küresel ölçekte deniz seviyelerinde sürekli bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. Gezegenin ısınmasıyla birlikte buzullar ve kutup buz tabakaları hızla erimekte ve bu süreç sonucunda okyanuslara büyük miktarda eriyik su karışmaktadır. Ayrıca okyanus sularının sıcaklığının artması, suyun

genleşmesine yol açarak deniz seviyesindeki yükselişi daha da hızlandırmaktadır.

2100 yılına kadar deniz seviyesinde 0.09 ila 0.88 metrelik bir yükselme beklenmektedir. Ortalama bir değer olarak deniz seviyesinin 0.48 metre yükseleceği tahmin edilmektedir. Deniz seviyesindeki yükselmenin sel ve taşkınlara, sahil bölgelerinde erozyon artışına ve özellikle alçak ve düz bölgelerde toprak kaybına neden olacağı tahmin edilmektedir. Artan fırtına olasılığı, kıyı bölgesi ekosistemlerinin tehlikeye düşmesi, kıyılardaki tatlı sulara tuzlu suyun karışması, beklenen diğer etkiler olarak ortaya çıkmaktadır (EC-DGE, 2005: 8).

Buna ek olarak, kasırga ve tayfun gibi şiddetli meteorolojik olayların yarattığı ani su baskınlarının, özellikle alçak rakımlı kentlerde kısa vadeli göç hareketlerinin başlıca tetikleyicilerinden biri olması beklenmektedir.

2.2. Aşırı Sıcaklık Artışı

Sıcak hava dalgalarının sıklığı ve şiddeti son yıllarda küresel ölçekte belirgin biçimde artmıştır. Gelecekte bazı bölgelerin insan yaşamı açısından aşırı sıcaklık koşullarına maruz kalması ihtimali giderek güçlenmektedir.

Yüzey sıcaklıklarındaki ısınmanın, hemen her yıl bir önceki yıla göre daha da artarak küresel sıcaklık rekorları kırdığı görülmektedir. Ortalama küresel sıcaklığın 1860'tan sonra 0,5-0,8 °C arttığı görülmüştür. 21. yy. sonunda küresel sıcaklığın ortalama 2 °C artacağı tahmin edilmektedir. Küresel iklimde gözlenen ısınmanın yanı sıra küresel ortalama yüzey sıcaklıklarında 1990-2100 yıllarında 1,4 ile 5,8 ºC arasında bir artış olacağı öngörülmektedir(Kadıoğlu ve Dokumacı, 2005).

Ortalama sıcaklıkların yükselmesine paralel olarak kısa süreli aşırı sıcaklık olaylarının da artması beklenmektedir. Sıcak hava dalgaları, sel, kasırga ve hortum gibi diğer meteorolojik

afetlere kıyasla daha yüksek ölüm oranlarına neden olabilmektedir. Bu risk özellikle tropikal bölgelerde daha belirgin hale gelmektedir.

2.3. Su Rejimindeki Dengesizlikler

İklim değişikliğinin etkileri coğrafi olarak son derece eşitsiz biçimde dağılmaktadır. Son yıllarda taşkınlar, aşırı yağışlar ve diğer hidrolojik afetlerin görülme sıklığında belirgin artış yaşanmıştır. Önceden son derece nadir gerçekleştiği düşünülen büyük ölçekli sellerin günümüzde daha sık meydana geldiği gözlemlenmektedir.

Buna karşılık kuraklık süreçleri daha yavaş ilerlemekle birlikte, uzun vadede göç üzerinde çok daha büyük etkiler yaratmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre kuraklık nedeniyle yerinden edilen kişi sayısı, sel gibi aşırı su olayları nedeniyle göç edenlerin sayısının yaklaşık beş katına ulaşmaktadır.

Kuraklık ve aşırı hava olaylarının göçü artırıcı etkisinin, özellikle kötü yönetişim, çatışma ve çevresel bozulma koşullarının birlikte bulunduğu bölgelerde daha belirgin hale geleceği öngörülmektedir (ABD Ulusal İstihbarat Konseyi Raporu, 2021).

2.4. İklim ve Çatışma İlişkisi

Bölgesel çatışmalar çoğunlukla çok boyutlu nedenlerin etkileşimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. İklim değişikliği, bu çatışmaların tetikleyici ya da derinleştirici unsurlarından biri olarak giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Kuraklık etkilerini ağırlaştıran bir diğer faktör ise yanlış yönlendirilmiş tarım politikaları olmuştur. Yoğun su tüketimi gerektiren ürünlerin teşvik edilmesi yeraltı su kaynaklarının hızla tükenmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, Arap Baharı süreciyle birleşerek geniş ölçekli toplumsal çatışmalara ve kitlesel göç hareketlerine zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda Suriye'de yaklaşık yarım milyon kişinin hayatını kaybettiği, milyonlarca kişinin ülke dışına göç ettiği ve benzer sayıda insanın ülke içinde yerinden edildiği bilinmektedir. Bu nüfusun tamamını yalnızca "iklim göçmeni" olarak nitelendirmek mümkün olmamakla birlikte, iklim değişikliğinin bu süreçte belirleyici bir faktör olduğu hususunda geniş bir akademik uzlaşı bulunmaktadır.

3. İKLİM GÖÇMENİ / İKLİM MÜLTECİSİ-ÇEVRESEL GÖÇMEN

İklimsel nedenler doğrultusunda yer değiştirmek zorunda kalan bireyleri veya toplulukları tanımlamak amacıyla literatürde sıklıkla kullanılan kavramlardan biri "çevresel mülteci" ya da "iklim göçmeni" terimleridir. Bu kavramların, başta sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan rapor ve durum belgelerinde olmak üzere, medya söyleminde ve akademik çalışmalarda geniş bir kullanım alanı bulduğu görülmektedir. Söz konusu terimler, özellikle çevresel değişim türleri ile insan hareketliliğinin farklı biçimleri arasında sistematik bir ayrımın henüz yapılmadığı erken tartışma dönemlerinde ortaya çıkmış ve kavramsallaştırılmıştır.

"Çevresel mülteci" ifadesi, çevresel bozulma, iklim değişikliği ve doğal afetlerin neden olduğu zorunlu yer değiştirmelerin görünürlüğünü artırmak ve bu tür hareketliliğin irade dışı niteliğini vurgulamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bu kavramın içerdiği "mülteci" teriminin kullanımı, uluslararası hukuk bağlamında belirli ve teknik bir anlam taşıması nedeniyle ciddi eleştirilere konu olmuştur. Nitekim 1951 Mülteci Sözleşmesi çerçevesinde "mülteci" statüsü açık biçimde tanımlanmış olup, bu hukuki tanımın kapsamı dışında kalan kişi gruplarına aynı kavramın uygulanması normatif belirsizlik yaratmaktadır.

Birleşmiş Milletler'e bağlı ilgili kuruluşlar ile Uluslararası Göç Örgütü (IOM), bu bağlamda "mülteci" teriminin çevresel nedenlerle yerinden edilen kişiler için kullanılmasının uygun olmadığını açıkça ifade etmişlerdir. Aynı kurumlar, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımının yeni kategorileri kapsayacak şekilde genişletilmesinin hem hukuki hem de pratik açıdan uygulanabilir bir çözüm olmayacağını değerlendirmiştir. Bu nedenle uluslararası hukuk sisteminde "iklim mültecisi" olarak adlandırılabilecek bağımsız ve bağlayıcı bir hukuki statünün mevcut olmadığı kabul edilmektedir.

1951 Sözleşmesi uyarınca mülteci statüsü, bireyin ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet veya siyasi görüş temelinde zulüm görme riski nedeniyle ülkesinden kaçmasına bağlanmıştır. Bu normatif çerçeve içinde çevresel faktörlere veya iklim değişikliğine ilişkin herhangi bir atıf yer almamaktadır. Teorik olarak devletlerin sözleşmeyi yeniden müzakereye açarak kapsamını değiştirmeleri mümkün olmakla birlikte, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) başta olmak üzere uluslararası aktörler, böyle bir girişimin mevcut mülteciler için sağlanan koruma standartlarını zayıflatabileceği endişesini taşımaktadır. Zira günümüz uluslararası politik ortamında, sığınma ve yeniden yerleştirme yükümlülüklerinin genişletilmesine yönelik siyasal iradenin oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmektedir.

Buna ek olarak, iklim göçmenlerinin uluslararası düzeyde sistematik biçimde barındırılmasına yönelik herhangi bir düzenlemenin uygulanmasında önemli lojistik güçlükler bulunduğu da ifade edilmektedir. İklim değişikliğinin etkilerinin ekonomik, sosyal veya siyasi göç nedenlerinden kesin biçimde ayrıştırılmasının çoğu durumda mümkün olmaması, hangi bireylerin "iklim göçmeni" sayılacağının belirlenmesini son derece karmaşık hale getirmektedir. Ayrıca iklim değişikliğinin etkilerinin küresel ölçekte yaygın olması nedeniyle, potansiyel

olarak çok geniş nüfus gruplarının bu kategoriye dahil olabileceği belirtilmektedir. Özellikle doğal afetlerden kaçan bireyler, iklim kaynaklı yerinden edilmenin en açık örneklerini oluşturmalarına rağmen, bu kişilerin sayısının yüzbinleri bulabilmesi politika geliştirme süreçlerini daha da zorlaştırmaktadır (Huang, 2023).

Bu tartışmalar doğrultusunda, Uluslararası Göç Örgütü tarafından yaygın biçimde kullanılan "çevresel göçmen" terimi öne çıkmıştır. Bununla birlikte, "göçmen" kavramının bireyin hareketinde belirli ölçüde gönüllülük bulunduğu izlenimi yaratması, zorunlu yerinden edilme durumları açısından terminolojik açıdan sorunlu görülmektedir. Bu nedenle son dönemde akademik literatürde giderek daha fazla kabul gören kavramlardan biri "çevresel ya da iklimsel olarak yerinden edilmiş kişi" ifadesidir. Bu kavram, göç sürecinin en belirgin unsuru olan zorunlu yerinden edilme boyutunu vurgulamakta, ancak herhangi bir yönetişim sorumluluğu veya hukuki statü iddiası içermemektedir. Her ne kadar bu terim için uluslararası hukukta bağlayıcı bir tanım bulunmasa da, ülke içinde meydana gelen zorunlu yer değiştirmeleri ifade eden "ülke içinde yerinden edilmiş kişiler" kavramıyla belirli bir paralellik kurulduğu görülmektedir.

İklim mültecileri tartışması, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) uzmanı Essam El-Hinnawi'nin 1985 yılında yaptığı tanımla uluslararası kamuoyunun gündemine girmiştir. El-Hinnawi, çevresel mültecileri, "yaşamlarını tehdit eden veya yaşam kalitelerini ciddi biçimde düşüren çevresel bozulma nedeniyle geleneksel yaşam alanlarını geçici ya da kalıcı olarak terk etmek zorunda kalan kişiler" şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım, sonraki yıllarda "iklim mültecileri" kavramı için de referans noktası olarak kullanılmıştır.

Bununla birlikte "çevresel" ve "iklimsel" kavramları arasındaki sınırların net olmaması, terminolojik tartışmaların

sürmesine neden olmaktadır. İklim değişikliği kaynaklı yerinden edilme olgusuna yönelik etkili koruma mekanizmalarının geliştirilmesinin önündeki en önemli engellerden biri, bu kavramların tanımlanmasındaki karmaşıklık ve hukuki belirsizliktir. Ayrıca bu tartışma, mülteci hukukuna ilişkin mevcut normatif çerçeve ile çevresel yerinden edilme olgusunu tanımlamaya yönelik geçmiş girişimlerin yarattığı söylemsel mirasla da yakından ilişkilidir.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ise iklim göçünü, "çoğunlukla iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan ani veya kademeli çevresel değişiklikler sonucunda, bireylerin ya da toplulukların, geçici veya kalıcı olarak, ülke içinde ya da uluslararası sınırları aşarak alışılmış ikamet yerlerini terk etmek zorunda kalmaları veya bunu tercih etmeleri" şeklinde tanımlamaktadır (IOM, 2019). Bu tanım, iklim değişikliğiyle bağlantılı olduğu ölçüde çok geniş bir hareketlilik yelpazesini kapsayan kapsamlı bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (EESC) tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen bir duruşmada, IsabelBorges, çevresel nedenlerle yerinden edilen kişilere ilişkin kesin bir tanımın bulunmamasının, hem mevcut hem de potansiyel göç hareketlerinin sağlıklı biçimde ölçülmesini engellediğini vurgulamıştır. Benzer şekilde Docherty & Giannini (2009), "iklim mültecisi" kavramının tanımında zorunlu göç niteliği, geçici veya kalıcı yer değiştirme, sınır aşan hareketlilik, iklim değişikliğiyle uyumlu çevresel bozulma ve ani ya da kademeli çevresel tahribat gibi unsurların birlikte dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir.

4. MİLLETLERARASI HUKUK VE İNSAN HAKLARI ÇERÇEVESİNDEN ÇEVRESEL GÖÇMEN KAVRAMI

"İklim mültecisi" sıfatının hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde yerinden edilmiş kişilere atfedilmesi, doktrinde ve uygulamada önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların temelinde, söz konusu kavramın hukuki niteliği ile uluslararası mülteci hukukunda yer alan mevcut tanım arasındaki uyumsuzluk yer almaktadır. Nitekim ilk dönemlerde "iklim mültecileri" ifadesi, kamuoyunda yaygın bir kullanım alanı bulmuş olmakla birlikte, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi'nde yer alan klasik mülteci tanımı ile bu yeni olguyu ifade eden popüler söylemler arasındaki sınırları belirsizleştirdiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK/UNHCR) tarafından hatalı ve yanıltıcı bir kullanım olarak değerlendirilmiştir.

Bu yaklaşımın devamı niteliğinde, Mart 2018 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından yapılan değerlendirmede, iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen kişilerin büyük çoğunluğunun mevcut uluslararası hukukta tanımlanan "mülteci" kategorisine girmediği açıkça belirtilmiş; bu kişiler, uluslararası koruma mekanizmalarının dışında kalan "dünyanın unutulmuş mağdurları" şeklinde nitelendirilmiştir. Benzer şekilde, Haziran 2019 tarihinde Uluslararası Göç Örgütü'nün Göç, Çevre ve İklim Değişikliği (MECC) Birimi Başkanı Dina Ionesco, iklim göçmenlerine mülteci statüsü verilmesi yönündeki önerilere temkinli yaklaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

Ionesco'ya göre, bu tür bir genişletici yorum, bir yandan 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin normatif bütünlüğünü zayıflatma riski taşırken, diğer yandan yerinden edilmenin doğrudan iklim kaynaklı olduğunu kanıtlamakta güçlük çeken kişilerin

uluslararası yardım mekanizmalarının dışında kalmasına yol açabilecektir. Bu tartışmalar çerçevesinde temel hukuki soru, iklim kaynaklı yerinden edilme olgusunun yeni bir uluslararası sözleşme veya özel bir koruma rejimi ile düzenlenip düzenlenmemesi gerektiği meselesinde yoğunlaşmaktadır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, çevresel değişim nedeniyle yerinden edilen kişilerin, teorik olarak kendi devletlerinin korumasına başvurabilme imkanına sahip olduklarını, oysa klasik mülteci statüsünün genellikle devlet kaynaklı zulümden kaçışı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, 1951 Sözleşmesi'nin 1A(2) maddesi kapsamında mülteci statüsü tanınabilmesi için bireyin "vatandaşı olduğu devletin korumasından yararlanmak istememesi veya yararlanamaması" koşulunun bulunması gerektiği ileri sürülmektedir.

Uygulamada, özellikle Küresel Güney'de yer alan ve yoğun göç veren bölgelerde, tekrarlayan iklim felaketleri ile kronik yapısal sorunların iç içe geçmesi, yerinden edilen nüfusların geri dönüşünü ciddi biçimde güçleştirmektedir. Bu bölgelerde yetersiz altyapı, ekonomik kırılganlık ve yönetişim sorunları, hem yeniden inşa süreçlerini aksatmakta hem de güvenli geri dönüş imkânlarını ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda, iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen kişilere yönelik hukuki koruma boşluğunu gidermeye yönelik yeni ve bağlayıcı bir uluslararası sözleşmenin kabul edilmesi gerektiği yönündeki görüşler giderek güç kazanmaktadır. Öte yandan Afrika Birliği tarafından kabul edilen Kampala Sözleşmesi örneğinde olduğu gibi, bölgesel düzeyde geliştirilen hukuki mekanizmaların, yukarıdan aşağıya dayatılan küresel bir normatif çerçeveye kıyasla devlet uygulamalarının gerçekliğini daha isabetli biçimde yansıtabileceği de ileri sürülmektedir.

Birleşmiş Milletler'in ülke içinde yerinden edilmiş kişiler konusundaki eski özel temsilcisi Prof. Walter Kälin ile UNHCR uzmanı Nina Schrepfer tarafından yapılan çalışmalar, zorunlu nüfus hareketlerinin arkasında yatan başlıca çevresel risk faktörlerini sistematik biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevede söz konusu araştırmacılar, zorunlu yerinden edilme süreçlerinde belirleyici olan dört temel çevresel etkeni şu şekilde sınıflandırmaktadır: mevcut su kaynaklarının azalması, tarımsal verimlilikte düşüş, sel ve fırtına gibi afet risklerinde artış ile genel sağlık koşullarının kötüleşmesi. Bu risklerin özellikle yoksullar, yaşlılar, çocuklar ve sosyal olarak marjinal gruplar üzerinde daha ağır etkiler yarattığı vurgulanmaktadır.

Kälin ve Schrepfer ayrıca, çevresel felaketler sonrasında yerinden edilen kişilerin geri dönüşünü engelleyen üç temel kategoriye dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, insan hakları hukukuna dayanan hukuki engellerdir. Bu tür durumlarda bireylerin geri gönderilmesi, işkence, insanlık dışı muamele veya ciddi güvenlik risklerine maruz kalma ihtimali nedeniyle hukuken mümkün değildir.

İkinci kategori, fiili veya yapısal engellerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, ulaşım altyapısının yok olması, havaalanları ve yolların kullanılamaz hale gelmesi gibi nedenlerle geri dönüş teknik olarak mümkün olmayabilmektedir.

Üçüncü kategori ise insani engeller olarak tanımlanmaktadır. Bu tür durumlarda geri dönüş teknik olarak mümkün ve hukuken engellenmemiş olsa bile, geri gönderilen kişilerin yaşam koşullarının son derece ağır olması veya temel insani ihtiyaçlarının karşılanamayacak durumda bulunması nedeniyle geri gönderme uygulamasının etik açıdan kabul edilemez olduğu değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ

İklim değişikliğiyle bağlantılı çevresel olaylar nedeniyle yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan bireyleri ifade etmek amacıyla kamu söyleminde yaygın biçimde kullanılan "iklim mültecileri" kavramı, her ne kadar medya ve akademik tartışmalarda güçlü bir görünürlüğe sahip olsa da, uluslararası hukuk terminolojisi içerisinde henüz resmi ve bağlayıcı bir statüye sahip değildir. Bunun temel nedeni, uluslararası mülteci hukukunun normatif çerçevesinin, esas itibarıyla sınır aşan zorunlu yer değiştirmeleri ve özellikle savaş, silahlı çatışma, yaygın şiddet veya bireysel zulüm tehdidi gibi klasik koruma gerekçelerini esas alacak biçimde yapılandırılmış olmasıdır.

Nitekim 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi, yalnızca uluslararası bir sınırı geçerek güvenlik arayan bireylere koruma sağlamakta; çevresel veya iklim temelli yerinden edilmeleri doğrudan mültecilik rejimi kapsamına dahil etmemektedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin dolaylı etkilerinin bireylerin şiddet, çatışma veya zulüm riskini artırdığı durumlarda, söz konusu kişilerin mevcut mülteci hukukundan yararlanabilmeleri teorik olarak mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, örneğin 2021 yılında Kuzey Kamerun'da iklim değişikliğine bağlı olarak azalan su kaynakları nedeniyle çobanlar ile balıkçılar arasında ortaya çıkan şiddet olaylarının yüzlerce kişinin ölümüne ve on binlerce kişinin komşu Çad'a sığınmasına yol açması, iklim etkileri ile geleneksel mültecilik gerekçeleri arasındaki etkileşimi açık biçimde ortaya koymaktadır.

Uluslararası kuruluşların raporları da, iklim değişikliğinin göç dinamikleri üzerindeki etkisinin giderek artacağını ortaya koymaktadır. Dünya Bankası başta olmak üzere çeşitli uluslararası kurumlar tarafından yapılan projeksiyonlarda, küresel ısınmanın yol açtığı aşırı hava olaylarının artışı, deniz seviyelerinin yükselmesi, gıda güvenliği üzerindeki baskılar ve

geçim kaynaklarının zayıflaması gibi faktörlerin, önümüzdeki on yıllarda milyonlarca insanın ülke içinde yer değiştirmesine neden olacağı öngörülmektedir. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer olgu, küresel ısınmaya tarihsel olarak en az katkıda bulunan, yani ekonomik açıdan en yoksul ve yapısal olarak en kırılgan toplulukların, iklim krizinin etkilerinden orantısız biçimde daha ağır şekilde etkilenmesidir.

Doğal kaynaklara bağımlı yaşam biçimlerinin hâkim olduğu toplumlarda, yavaş gelişen iklim değişiklikleri yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik sonuçlar doğurmaktadır. Bu durum, iklim değişikliğinin salt ekolojik bir sorun olmaktan çıkarak, çok boyutlu bir insan hakları meselesi haline geldiğini göstermektedir. İklim değişikliği, mevcut kırılganlıkları derinleştirmekte, gıda ve su güvensizliğini artırmakta, doğal kaynaklar üzerindeki rekabeti keskinleştirmekte ve bu yolla toplumsal gerilimleri tetikleyerek zorunlu yerinden edilmeleri hızlandırabilmektedir.

Bununla birlikte, iklim değişikliğinin göç üzerindeki etkileri homojen değildir; bölgesel koşullar, yönetişim kapasitesi ve sosyo-ekonomik yapılar bu sürecin niteliğini belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Bazı durumlarda iklim kaynaklı göç, uyum stratejilerinin bir parçası olarak yönetilebilir bir tepki mekanizması olarak ortaya çıkarken, diğer durumlarda yerinden edilmelerin kontrolsüz biçimde artması, bölgesel istikrarı zedeleyebilecek güvenlik risklerine dönüşebilmektedir.

Bu çerçevede, tıpkı çatışma ve zulümden kaçan mülteci akınlarında olduğu gibi, iklim değişikliğine bağlı yerinden edilmeler de çoğu zaman çoklu nedenlerin kesişimi sonucunda ortaya çıkmaktadır. İklim faktörleri, çoğu durumda tek başına belirleyici bir unsur olmaktan ziyade, mevcut yapısal zayıflıkları derinleştiren ve sistemsel kırılganlıkları ağırlaştıran bir katalizör işlevi görmektedir. Dolayısıyla, iklim kaynaklı yerinden

edilmelerin hukuki, sosyal ve politik boyutlarının birlikte ele alınması, hem insan hakları korumasının güçlendirilmesi hem de gelecekte ortaya çıkabilecek kitlesel göç hareketlerinin yönetilmesi bakımından zorunlu görünmektedir.

KAYNAKÇA

ABD Ulusal İstihbarat Konseyi. (2021). *Climate change and international responses: Increasing challenges to U.S. national security through 2040*. https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/NIE_Climate_Change_and_National_Security.pdf

Adger, W.N.,Pulhin, J.M., Barnett, J., Dabelko, G.D., Hovelsrud, G.K., Levy, M., Oswald Spring, Ú., Vogel, C.H. 2014. Human Security. InField C.B.,Barros V.R., Dokken D.J., Mach K.J., Mastrandrea M.D., Bilir T.E., … White L.L. (Eds.) ClimateChange 2014: Impacts, Adaptation, andVulnerability. Part A: Global andSectoralAspects. Cambridge UniversityPress, Cambridge, United Kingdomand New York, NY, USA.

Church, J. A., Clark, P. U., Cazenave, A., Gregory, J. M., Jevrejeva, S., Levermann, A., Merrifield, M. A., Milne, G. A., Nerem, R. S., Nunn, P. D., Payne, A. J., Pfeffer, W. T., Stammer, D., & Unnikrishnan, A. S. (2013). Sealevelchange. In T. F. Stocker et al. (Eds.), *Climatechange2013: Thephysicalsciencebasis*(pp. —). Cambridge UniversityPress.

Çakrak, M. (2024). İklim Mültecileri ve İklim Mültecileri Kavramını Tanıma Çabası. *İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi*, *4*(2), 226-239.

Docherty, B.,& Giannini, T. (2009). Confronting a rising tide: A proposal for a convention on climate change refugees. *Harvard Environmental Law Review, 33,* 349–403.

EC-DGE (European Commission-Directorate General Environment) (2005), "The Impacts and Costs of Climate Change", http://ec.europa.eu/environment/climat/pdf/final_report2.pdf, 12.0

European Parliamentary Research Service. (2023). *The concept of "climate refugee": Towards a possible definition*. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf

Gönenç, D.& Kibaroğlu, A. (2017). İklim Güvenliği Kavramının Türkiye İklim Politikasındaki Yeri. Alternatif Politika, İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayı, 1-26.

Huang, L. (2023). *Climate migration 101: An explainer*. Migration Policy Institute. https://www.migrationpolicy.org/article/climate-migration-101-explainer

Kadıoğlu, S., Dokumacı, O., 2005, İklim Değişikliği ve Türkiye, Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, Ankara, http://www.cevreorman.gov.tr.

Myers, N.,& Kent, J. (1995). Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena. Climate Institute

NASA. (2023). *Global land-oce an temperature index*. NASA Goddard Institute for Space Studies. https://climate.nasa.gov/vital-signs/global-temperature/

Nicholls, R. J., Hanson, S., Herweijer, C., Patmore, N., Hallegatte, S., Corfee-Morlot, J., Château, J., &Muir-Wood, R. (2007). *Ranking of the world's cities mostex posed to coastal flooding to day and in the future* (OECD Environment Working Paper No. 1). OECD.

Terminski, B. (2012). Towards Recognition and Protection of Forced Environmental Migrants in the Public International Law Refugee or Idps Umbrella. http://ssrn.com/abstract=2029796

UNHCR, (2026). https://www.unhcr.org/tr/

Yıldız, İ. (2025). Küresel İklim Değişikliğinin Dünyada Düzensiz Göçler Üzerindeki Yeri. *Göç Araştırmaları Dergisi, 11*(1), 38-55.

SOSYAL SİSTEMİN SİYASAL SİSTEM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: DAVİD EASTON'UN SİSTEM ANALİZİ KURAMI ÇERÇEVESİNDE KURAMSAL BİR İNCELEME

Avni Akın ÜRÜNAL[1]

1. GİRİŞ

Her toplum, varlığını ve bütünlüğünü ilgilendiren sorunları çözmek ve birlikte yaşamın gerektirdiği hizmetleri sağlamak amacıyla belirli bir düzen içinde örgütlenmek zorundadır. Sosyal sistem, ortak amaçlar doğrultusunda işleyen ve bu amaçların gerçekleştirilmesini sağlayan, karşılıklı ilişkiler içindeki alt sistemlerden oluşan bütüncül bir yapıyı ifade eder. Sistem yaklaşımı, özellikle Talcott Parsons'ın sosyal sistem teorisiyle kuramsal bir çerçeveye kavuşmuştur. Parsons'a göre sosyal sistemin temel öğesi bireylerin kendileri değil, toplumsal etkileşim içinde üstlendikleri ve normatif olarak tanımlanmış davranış kalıplarını ifade eden rollerdir (Parsons, 1951). Dolayısıyla sosyal sistem, belirli roller ve bu roller arasındaki ilişkilerden oluşan örgütlü bir toplumsal bütünlük olarak tanımlanabilir.

David Easton'a göre sosyal sistem çeşitli alt sistemlerden meydana gelir ve siyasal sistem bu bütün içinde özgül bir işlev üstlenir. Easton'un sistem analizine göre siyasal sistem, çevreden gelen talep ve destekleri bağlayıcı kararlara dönüştüren bir dönüşüm sürecidir (Easton, 1965). Biyo-sosyal (demografik) sistem nüfus yapısı ve yeniden üretim ilişkilerini; doğal çevre

[1] Dr., Ticaret Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-3868-5944

(ekolojik) sistem toplumun yerleştiği coğrafi ve fiziksel koşulları; ekonomik sistem üretim ve değişim süreçlerini; kültürel sistem ise değer, norm ve simge üretimini kapsar. Bu yapının başat alt sistemi olan siyasal sistem ise toplumdaki değer ve kaynakların otoriter dağılımını gerçekleştiren işlevsel bir ilişkiler ağıdır.

Bu çerçeve, karşılaştırmalı siyaset literatüründe Gabriel Almond'un işlevsel yaklaşımıyla daha da geliştirilmiştir. Almond, siyasal sistemlerin farklı toplumsal bağlamlarda benzer işlevleri yerine getirdiğini ileri sürerek sistem kuramının analitik ve karşılaştırmalı kapasitesini genişletmiştir (Almond & Powell, 1966). Böylece siyasal sistem yalnızca ulusal bağlamda değil, farklı toplumsal yapılarda karşılaştırmalı olarak incelenebilir bir analiz birimi hâline gelmiştir.

Hızlı toplumsal dönüşümlerin yaşandığı günümüzde temel sorun, değişken bir çevre içinde siyasal sistemlerin varlıklarını nasıl sürdürebildiğidir. Bu sorunun yanıtı, siyasal sistemlerin yaşam süreçlerini ve sürekliliğini sağlayan tepki mekanizmalarının analizini gerektirir. Bu noktada geri besleme ve iletişim süreçleri belirleyici bir rol oynar. Karl W. Deutsch siyasal sistemi bir iletişim ve kontrol ağı olarak tanımlayarak, sistemin bilgi akışını işleme ve geri bildirim yoluyla kendini düzenleme kapasitesine dikkat çekmiştir (Deutsch, 1963). Daha soyut bir düzeyde Niklas Luhmann, siyasal sistemi kendi kendini üreten (autopoietic) bir iletişim sistemi olarak kavramsallaştırmış ve sistem–çevre ayrımını teorik olarak derinleştirmiştir (Luhmann, 1990). Bu yaklaşımlar, siyasal sistemin pasif bir yapı değil, çevresel karmaşıklığı işleyen ve yeniden üreten dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Easton'ın sistem analizi kuramından hareketle sosyal sistem ile alt sistemleri arasındaki ilişkileri siyasal sistemi merkeze alarak kavramsal ve tipolojik bir çerçevede incelemektedir. Literatürde sistem–çevre ilişkisine

odaklanan çalışmalar bulunmakla birlikte, sosyal sistemin alt bileşenlerinin siyasal sistem üzerindeki yapısal ve işlevsel etkilerini bütüncül biçimde ele alan analizler sınırlıdır. Bu çalışma, siyasal sistemin sürekliliğini yalnızca içsel dinamiklerle değil, toplumsal çevrenin çok katmanlı yapısıyla birlikte açıklamayı ve onu karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde yeniden konumlandırmayı amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal ve siyasal olguların açıklanmasında indirgemeci yaklaşımların yetersiz kalması, sosyal bilimlerde bütüncül modellere yönelimi artırmış; bu çerçevede sistem kuramı, toplumu çevresiyle etkileşim hâlindeki alt sistemlerden oluşan dinamik bir bütün olarak ele alarak denge, uyum ve geri besleme kavramlarını merkeze almıştır. Siyasal sistem ise sosyal sistemin, değerlerin otoriteye dayalı dağıtımını gerçekleştiren alt sistemi olup çevreden gelen talep ve destekleri karar ve politikalara dönüştürür, çıktılar ve geri besleme mekanizmaları aracılığıyla sürekliliğini sağlar; bu nedenle statik değil, açık ve dönüşüme uyum sağlayabilen bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Bu bölümde sistem kuramı ve sosyal sistem kavramı ile siyasal sistem yaklaşımı ve David Easton'un modeli incelenecektir.

2.1. Sistem

"Bütün, parçaların toplamından daha fazlasıdır." ifadesi, Antik Yunan düşünürü Aristotle'a atfedilen ve sistem kavramının düşünsel temellerini yansıtan en erken vurgulardan biri olarak kabul edilmektedir (Erkut, 2000, s. 13). Aristoteles, düşünsel düzlemde parçalardan hareketle bütüne ulaşmanın gerekliliğini savunmuş; bütünü kavrayabilmek için parçalar arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım, sistem

kavramının temelinde yer alan bütüncül düşünceyi ifade etmektedir.

Sistem, en genel anlamıyla, her biri farklı durumlarda bulunabilen ve aralarında belirli ilişkiler bulunan öğeler topluluğu olarak tanımlanabilir. Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'a göre sistem, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunan ve bu nedenle öğelerden birinde meydana gelen değişimin diğer öğeleri de etkileyerek bütünün dönüşümüne yol açtığı bir yapı olarak anlaşılmalıdır (Çam, 2005, s. 144–145). Bu tanım, sistemin statik değil, dinamik ve ilişkisel bir yapı olduğunu vurgulamaktadır.

Sistem kavramı üç farklı perspektiften ele alınabilir: parça–bütün ilişkisi, sibernetik yaklaşım ve diyalektik yaklaşım. Parça–bütün perspektifinde sistem, karşılıklı etkileşim içinde bulunan unsurların oluşturduğu bir bütünlük olarak görülür. Sibernetik açıdan sistem, girdilere tepki veren ve çıktılar üreten bir süreçtir. Diyalektik yaklaşım ise sistemleri içsel çelişkiler ve dönüşüm dinamikleri üzerinden tanımlar. Genel bir ifadeyle sistem; belirli parçalardan oluşan, bu parçalar arasında düzenli ilişkiler bulunan ve aynı zamanda dış çevreyle etkileşim içerisinde olan birleşik bir yapı, olay ya da faaliyetler bütünüdür. Bir sistemi çevreleyen diğer sistemlerin tamamı ve bunların oluşturduğu geniş yapı ise "çevre" olarak adlandırılmaktadır (Çam, 2005, s. 146).

Olayları ve olguları birbirleriyle ilişkili bir bütünlük içinde ele alma gerekliliği, sistem yaklaşımı ya da sistem analizi kavramını gündeme getirmektedir. Sistemi anlamak, açıklamak ve çözümlemek amacıyla geliştirilen sistem yaklaşımı; karmaşık yapıları, alt bileşenleri ve bu bileşenler arasındaki ilişkileri bütüncül bir perspektifle inceleyen bir araştırma ve analiz tekniği olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle sistem yaklaşımının kavramsal çerçevesine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.1.1. Sistem Yaklaşımı/Analizi

Sistem yaklaşımı, esas itibarıyla bir araştırma stratejisi ve analiz yöntemidir. Tek başına bağımsız bir bilimsel disiplin olmaktan ziyade, belirli olayların, durumların ve süreçlerin incelenmesinde kullanılan bir düşünme biçimi, yöntem ve kavramsal çerçeve niteliği taşımaktadır (Koçel, 1998, s. 160). Bu anlamda sistem yaklaşımı; örgütü, yönetim olgusunu ve toplumsal yapıları çeşitli parçalar, süreçler ve amaçlardan oluşan bir bütün olarak değerlendirmeyi esas almaktadır (Şimşek ve Çelik, 2011).

Sistem yaklaşımı, farklı teorilerin geliştirilebildiği, değişkenler arasında ilişkilerin kurulabildiği ve bu ilişkilerin analiz edilebildiği organize bir düşünsel alan sunmaktadır. Bu çerçevede sistem; analiz edilebilen, kurulabilen ve yeniden düzenlenebilen bir ilişkiler bütünü olarak kavranmaktadır. Dolayısıyla sistem yaklaşımı yalnızca bir teknik değil; aynı zamanda bir düşünce tarzı, bir analiz yöntemi ve bir metodolojik yönelimdir (Tekeli, 1971). Ele alınan herhangi bir olgu ya da sorun, kendi içinde kapalı bir yapı olarak değil; çevresiyle ilişkili unsurlar dizisi ve bu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimler ağı içinde değerlendirilir.

Sistem yaklaşımı, karmaşık bir olguyla karşılaşıldığında onu daha küçük ve daha az karmaşık alt parçalara ayırarak incelemeyi; ardından bu parçalar arasındaki ilişkileri yeniden kurarak bütün hakkında bir değerlendirmeye ulaşmayı amaçlar. Ancak burada esas olan, parçaları yalnızca izole biçimde çözümlemek değil; onları sistemin genel işleyişi bağlamında konumlandırmaktır. Bu yönüyle sistem yaklaşımı, salt analitik ayrıştırmaya dayanan geleneksel düşünme biçiminden farklı olarak, sentezci ve bütüncül bir perspektif ortaya koymaktadır. Nitekim sistem yaklaşımının temel önermesi, alt sistemlerin ve parçaların yapı ve işleyişine ilişkin sağlıklı bir bilgiye

ulaşabilmek için öncelikle sistemin bütünsel yapısının doğru biçimde kavranması gerektiğidir (Topbaş, 2009, s. 43).

Bu bağlamda siyasal sistemi anlamlandırabilmek için, onun çevresini oluşturan ve büyük ölçüde toplumsal yapıyla örtüşen sosyal sistemin incelenmesi zorunludur. Siyasal sistem, toplumsal sistemden bağımsız bir yapı değil; onunla karşılıklı etkileşim içinde bulunan bir alt sistemdir. Dolayısıyla siyasal sistemin analizinde sosyal sistemin bütünsel yapısının dikkate alınması, teorik ve metodolojik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2. Sosyal Sistem

Sosyal sistemi oluşturan temel yapı toplumdur. Toplumsal yapı içinde bireyler görünür olsa da sosyal sistem açısından belirleyici olan bireylerin kendileri değil, yerine getirdikleri roller ve bu rollere bağlı davranış örüntüleridir. Rol, toplumsal beklentilere göre biçimlenen kalıplaşmış davranış kalıplarını ifade eder. Bu nedenle sosyal sistem, bireylerden ziyade roller ve bu roller arasındaki düzenli ilişkiler bütününden oluşan bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Nitekim sosyal sistem; belirli rollerden, rol kümelerinden ve bunlar arasındaki karşılıklı ilişkilerden meydana gelen bütüncül bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Çam, 2005, s. 146). Aynı zamanda birey ve grupların eylemlerini gerçekleştirdikleri somut toplumsal alanı da ifade eder.

Toplumsal çevreyle kurulan ilişkinin niteliğine göre sistemler açık ya da kapalı olarak sınıflandırılır. Çevresiyle yoğun etkileşim içinde bulunan sosyal sistemler açık ve dinamik bir karakter taşır; bu özellik, toplumsal yapının sürekli yeniden üretilmesini ve uyarlanmasını mümkün kılar. Sosyal sistem, çevresinden girdiler alır ve çeşitli çıktılar üretir. Birbiriyle ilişkili öğeler ve alt sistemlerden oluşan bu yapı, çevrede yaratmayı amaçladığı değişim ile ortaya çıkan sonuç arasındaki farkı geri

besleme mekanizmaları aracılığıyla değerlendirir. Bu iletişim ve geri besleme süreçleri, sistemin kendi işleyişini yeniden düzenlemesini sağlar (Topbaş, 2009, s. 44).

David Easton'ın sistem analizine göre toplum, birbiriyle ilişkili beş temel alt sosyal sistemden oluşur: bio-sosyal (demografik), doğal-çevre (ekolojik), ekonomik, kültürel ve siyasal sistem (Çam, 2005, s. 148). Sosyal sistemin bütüncül yapısının anlaşılabilmesi için bu alt sistemlerin işlevleri ve karşılıklı etkileşimlerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.1. Bio-Sosyal (Demografik) Sistem

Bio-sosyal (demografik) sistem, nüfus yapısını ve nüfusun yeniden üretimini belirleyen ilişkiler bütününü ifade eder. Akrabalık bağları, aile yapısı, yaş dağılımı ve kuşaklar arası ilişkiler bu sistemin temel unsurlarıdır. Bu alt sistem yalnızca toplumsal yapının niceliksel boyutunu değil, aynı zamanda sosyal örgütlenmeyi şekillendiren demografik dinamikleri de kapsar.

Topluluk ile toplum arasındaki fark yalnızca üye sayısıyla açıklanamaz; nüfus arttıkça ilişki biçimleri ve dayanışma türleri de dönüşür. Bu değişim, Émile Durkheim'ın mekanik ve organik dayanışma ayrımıyla açıklanmıştır (Collins ve Makowsky, 2014, s. 95). Küçük ölçekli topluluklarda benzerlik ve yüz yüze ilişkiler belirleyiciyken, büyük ve karmaşık toplumlarda işbölümü ve karşılıklı bağımlılık öne çıkar. Bu farklılaşma siyasal süreçlere de yansır; yerel düzeyde kişisel rekabet biçiminde görülen siyasal mücadele, ulusal ölçekte kurumsal ve ideolojik bir nitelik kazanır.

Nüfus artışı ve toplumsal ölçeğin büyümesi siyasal sistemde iki temel yapısal sonuç doğurur: bürokratikleşme ve yerinden yönetim ihtiyacı (Kışlalı, 2002, s. 61). Artan nüfus, siyasal organların karmaşıklığını artırır; yönetenlerle yönetilenler arasındaki doğrudan ilişki zayıflar ve araya kurumsallaşmış bürokratik yapılar girer. Siyasal iktidarı etkilemek isteyen

aktörler de benzer biçimde örgütlü ve bürokratik bir karakter kazanır.

Nüfus ve coğrafi genişlik belirli bir düzeyi aştığında merkezden yönetim güçleşir ve adem-i merkeziyetçi düzenlemeler gündeme gelir (Kışlalı, 2002, s. 63). Bu çerçevede bio-sosyal sistem, siyasal sistemin kurumsal yapılanmasını ve işleyiş kapasitesini belirleyen temel demografik ve mekânsal koşulları şekillendirir. Sosyal sistemin bütünlüğü açısından doğal-çevre (ekolojik) sistemin de ayrıca ele alınması gerekmektedir.

2.2.2. Doğal-Çevre (Ekolojik) Sistemi

Doğal-çevre (ekolojik) sistem, toplumun yerleştiği coğrafi çevrenin oluşturduğu; iklim, yer şekilleri, toprak yapısı ve doğal kaynaklar gibi unsurlardan meydana gelen alt sistemdir. İnsan tarafından yaratılmamış fiziksel koşulları ve doğal süreçleri kapsar.

İklim, su kaynakları, yer şekilleri, mevsimsel değişimler ve doğal afetler gibi coğrafi faktörler, toplumsal olaylar üzerinde farklı düzeylerde etkili olmaktadır. Pitirim Sorokin'e göre bu faktörler bazı durumlarda belirleyici bir rol üstlenirken, bazı durumlarda ise dolaylı ve etkileyici bir unsur olarak toplumsal süreçleri şekillendirmektedir (Sorokin, 1975, s. 106–173). Bu yaklaşım, coğrafi determinizm ile çok değişkenli analiz arasında dengeli bir perspektif sunmaktadır.

Coğrafi faktörleri dışlayarak yapılan toplumsal analizler eksik kalacaktır (Dursun, 2010, s. 82). Coğrafi çevre ile toplumsal davranış kalıpları ve kurumsal yapılar arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu kabul edilmektedir. Benzer biçimde, devletlerin iç ve dış politikaları, güvenlik stratejileri ve ekonomik yönelimleri de coğrafi konumlarıyla bağlantılıdır.

Bununla birlikte siyasal kurum ve davranışları yalnızca coğrafi benzerliklerle açıklamak yeterli değildir. Coğrafi unsurlar tek başına belirleyici olmamakla birlikte, siyasal süreçlerin şekillenmesinde önemli bir değişken olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle siyasal gerçekliğin analizinde jeopolitik ve coğrafi faktörlerin dikkate alınması kuramsal bir gerekliliktir.

2.2.3. Ekonomik Sistem

Ekonomik sistem; mal ve hizmetlerin üretimi, değişimi, dağıtımı ve üretim biçiminin yeniden düzenlenmesine ilişkin ilişkiler bütününü ifade eder. Bu yönüyle, sınırsız ihtiyaçlarla sınırlı kaynaklar arasındaki gerilimi yönetmeye yönelik kurumsal düzenlemeler ve davranış kalıplarından oluşan bir organizasyondur (Zeytinoğlu, 1985, s. 2). Ekonomik sistemler temelde şu sorulara yanıt üretir: Neler, ne kadar, kim tarafından ve kimin için üretilecektir? Bu sorulara verilen farklı cevaplar tarihsel süreçte farklı ekonomik sistem tiplerini ortaya çıkarmıştır. Temel amaç, üretim ile tüketim arasında sürdürülebilir bir denge sağlamaktır (Zeytinoğlu, 1985, s. 21).

Sistem kuramı açısından ekonomik sistem, sosyal sistemin kritik bir alt bileşeni olup siyasal sistemle karşılıklı bağımlılık içindedir. Milli gelir, kaynak dağılımı ve refah düzeyi siyasal sistem için hem girdi hem de meşruiyet kaynağıdır. Ekonomik kriz, işsizlik ve gelir dağılımı sorunları siyasal sisteme yönelen talepleri artırırken; siyasal sistem bu girdilere vergilendirme, kamu harcamaları ve düzenleyici politikalar aracılığıyla karşılık verir. Bu durum, iki sistem arasında yapısal bir uyum zorunluluğu bulunduğunu göstermektedir (Zeytinoğlu, 1985, s. 24; Dursun, 2010, s. 79).

Teorik olarak üç temel ekonomik sistemden söz edilir: üretim araçlarının özel mülkiyete dayandığı kapitalist sistem; kamusal mülkiyet ve merkezi planlamaya dayanan sosyalist sistem; piyasa ile devlet müdahalesinin birlikte işlediği karma

sistem. Demokratik siyasal yapılarda ekonomik düzen genellikle kapitalist ya da karma nitelik taşırken, merkeziyetçi siyasal sistemlerde planlamacı eğilimler daha belirgindir. Bununla birlikte bu ilişki mutlak değildir.

Sonuç olarak ekonomik sistem, siyasal sistem için hem yapısal bir çevre hem de sürekli girdi üreten bir alt sistemdir. Ekonomik performans siyasal meşruiyetin temel kaynaklarından biri olup, iki sistem arasında doğrudan ve sürekli bir etkileşim bulunmaktadır.

2.2.4. Kültürel Sistem

Kültürel sistem; toplum içinde anlam üreten, simgeler, normlar ve değerler yaratan ve bunların kuşaklar arası aktarımını sağlayan ilişkiler bütünüdür. Bu yönüyle yalnızca sembolik bir üretim alanı değil, aynı zamanda davranış kalıplarını yönlendiren ve siyasal sistemin meşruiyet zeminini oluşturan normatif bir çerçevedir.

Sistem kuramı açısından kültürel sistem, sosyal sistemin değer ve anlam boyutunu temsil eden alt sistemdir. Toplumda neyin meşru, doğru ya da adil kabul edileceği büyük ölçüde kültürel yapı tarafından belirlenir. Bu nedenle kültürel sistem, siyasal sistem için hem bir meşruiyet kaynağı hem de taleplerin ve destek mekanizmalarının biçimlendiği bir girdi alanıdır.

Konu üç boyutta ele alınabilir: Kültür, toplumun tarihsel süreçte ürettiği maddi ve manevi değerler bütünü olarak toplumsal düzenin sürekliliğini sağlar. Siyasal kültür, bireylerin siyasal kurum ve aktörlere yönelik tutum ve değerlerini ifade eder ve sistemin meşruiyetini belirler. Siyasal kültürün işleyişi ise siyasal sistem ile sosyal sistem arasında arayüz oluşturarak, kararların kültürel değerlerle uyumuna göre meşruiyeti güçlendirir ya da geri besleme yoluyla sistem üzerinde baskı oluşturur.

Sonuç olarak kültürel sistem, siyasal sistemin dışsal bir çevresi değil, onun normatif temelini oluşturan alt sistemdir. Siyasal otoritenin kabulü ve kurumsal süreklilik büyük ölçüde kültürel değerler sistemine bağlıdır.

2.2.4.1. Kültür

"Kültür" kavramı 18. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak tarımsal bağlamda, toprağı işleme ve yetiştirme anlamında kullanılmıştır. Aydınlanma ile birlikte kavram, insanın ve toplumun bilinçli biçimde geliştirilmesi fikrini ifade eden toplumsal bir anlam kazanmıştır (Williams, 1993).

Günümüzde kültür; bireysel erdemden yaşam tarzına kadar farklı alanlarda kullanılan çok katmanlı bir kavramdır. Siyasal kültür, elit kültürü, popüler kültür ve benzeri kullanımlar, kültürün toplumsal yaşamın hemen her alanına nüfuz eden kapsayıcı bir anlam dünyasını ifade ettiğini göstermektedir. Raymond Williams, kültürü İngilizcedeki en karmaşık kavramlardan biri olarak nitelendirmekte; kavrama ilişkin yüz altmıştan fazla tanım bulunduğunu belirtmektedir (Yanık, 2013, s. 19–22).

Bhikhu Parekh'e göre kültür, tarihsel süreçte oluşmuş bir anlam ve önem sistemi; bir grubun yaşamını düzenleyen inanç ve adetler bütünüdür (Parekh, 2002, s. 106). Benzer biçimde Kışlalı kültürü "duyuş, düşünüş ve davranış birliği" olarak tanımlayarak, tarihsel deneyimin belirleyici rolüne dikkat çekmektedir (Kışlalı, 2002, s. 112–117).

Kültür yalnızca toplumsal değerlerin aktarımını değil, siyasal sisteme ilişkin bilgi ve tutumların kuşaktan kuşağa iletilmesini de sağlar. Bu yönüyle birey ile toplumsal yapı arasında bir "iletişim kayışı" işlevi görür. Kültürün siyasal boyutu olan siyasal kültür, siyasal sistemin meşruiyeti, sürekliliği ve siyasal davranış kalıplarının oluşumu açısından merkezi öneme sahiptir (Topbaş, 2009, s. 28). Bu nedenle siyasal kültürün ayrıca

incelenmesi, siyasal sistemin sosyal sistem içindeki konumunu anlamak bakımından gereklidir.

2.2.4.2. Siyasal Kültür

Siyasal kültürün tanımında farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmakla birlikte, ortak nokta onun bireyin siyasal sürece katılımını şekillendiren ve siyasal sistemin işleyişine katkı sağlayan bir unsur olmasıdır. Bir ulusun siyasal gelenekleri, kamu kurumlarına yön veren değerler, resmî ve gayriresmî ideolojiler ile tarihsel kabuller siyasal kültür kapsamında değerlendirilmektedir (Sarıbay, 1994, s. 73).

Siyasal kültür, bireylerin siyasal sisteme ilişkin bilişsel (bilgi), duyuşsal (duygu) ve normatif (değerlendirme) yönelimlerinin bütünüdür. Bu yönelimler; siyasal sistemin bütünü, girdileri ve çıktıları ile siyasal aktör ve rollere ilişkin inanç ve tutumları kapsamaktadır (Topbaş, 2009, s. 29). Bu çerçevede siyasal kültür, siyasal alandaki düşünme, hissetme ve davranma biçimlerinin örüntüsünü oluşturur.

Çam'a göre siyasal sistem, siyasal yapı ve siyasal kültür olmak üzere iki temel unsurdan oluşur; siyasal kurumlar kültür aracılığıyla anlam kazanırken, siyasal kültür de bireylerin sisteme yönelik tutum ve davranışlarını belirler (Çam, 2005, s. 175). Böylece siyasal yapı ile siyasal kültür arasında karşılıklı ve tamamlayıcı bir ilişki ortaya çıkar.

Sistem kuramı açısından siyasal kültür, siyasal sistem ile sosyal sistem arasında arayüz işlevi görür. Toplumsal talepler kültürel değerler çerçevesinde biçimlenir; siyasal kararlar da bu değerler doğrultusunda değerlendirilir ve geri besleme yoluyla sistemin istikrarı ya da kriz durumu belirlenir. Bu nedenle siyasal kültür, siyasal sistemin meşruiyetini ve sürekliliğini etkileyen temel bir alt sistemdir.

2.2.4.3. Siyasal Kültürün İşlevi

Turan'a göre siyasal kültürün siyasal sürecin işleyişinde iki temel işlevi vardır: Öncelikle inanç ve davranış kalıplarını standartlaştırarak siyasal süreci kolaylaştırır; ikinci olarak mevcut siyasal sistemin benimsenmesini sağlayarak sürekliliğine katkıda bulunur (Turan, 1996, s. 33). Bu bağlamda siyasal kültür, bir toplumda siyasal sisteme ilişkin benimsenmiş inanç, tutum, değer ve davranış kurallarını ifade eder.

Bu normatif çerçeve, geniş kesimlerce kabul gördüğü için siyasal aktörlerin davranışlarını öngörülebilir kılar ve belirsizlikleri azaltır. Böylece siyasal kültür, siyasal süreçte istikrarı sağlayan görünmez bir düzenleyici işlev üstlenir.

Siyasal kültür aynı zamanda sistemin meşruiyetini ve sürekliliğini destekler. Siyasal toplumsallaşma yoluyla aile, eğitim ve medya gibi kurumlar aracılığıyla aktarılan değerler, bireylerin siyasal sisteme uyumunu güçlendirir. Bu süreç, yalnızca mevcut düzenin benimsenmesini değil, siyasal istikrarın korunmasını da sağlar.

Sistem yaklaşımı açısından siyasal kültür, çevresel girdiler karşısında siyasal sistemin denge üretmesini kolaylaştıran bir istikrar mekanizmasıdır. Ortak norm ve değerler, kriz dönemlerinde dahi sistemin meşruiyetini sürdürmesine katkı sunar.

2.2.5. Siyasal Sistem

Siyasal sistem, toplumda varlık ve değerlerin otoriter dağılımını gerçekleştiren ve belirli işlevlere dayalı ilişkiler bütününden oluşan bir alt sistemdir. Sistem kuramı açısından, toplumsal bütünlük içinde özgül bir işlev üstlenmesiyle diğer alt sistemlerden ayrılır.

Parsons'a göre sosyal sistemde kolektif amaçların belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşacak kaynakların örgütlenmesi

siyasal sistemin temel işlevidir (Çam, 2005, s. 145). Bu anlamda siyasal sistem, toplumsal hedefleri belirleyen ve uygulayan bir mekanizmadır. Esat Çam ise onu, iktidar, yönetim ve otorite ilişkilerini gerçekleştiren beşerî ilişkiler bütünü olarak tanımlamaktadır (Çam, 2005, s. 146).

Siyasal sistem, fiziksel, toplumsal ve psikolojik unsurlardan oluşan bir çevre içinde var olur; çevresinden etkilenir ve onu etkiler. Bu karşılıklı etkileşim, sistemin değişen koşullara uyum sağlamasını ve sürekliliğini korumasını mümkün kılar (Topbaş, 2009, s. 45). Dolayısıyla siyasal sistem, istikrar ile değişime uyumu birlikte yürütür.

Onu diğer toplumsal sistemlerden ayıran temel özellik, değer ve kaynakları bağlayıcı biçimde dağıtmasıdır. Weber'in meşru fiziki zor tekeli kavramı bu otoritenin ayırt edici niteliğini açıklarken, Almond siyasal sistemi kurumlardan çok rol ve işlevlere dayanan dinamik bir yapı olarak değerlendirmektedir (Topbaş, 2009, s. 46).

Sonuç olarak siyasal sistem, toplum üyelerini bağlayan kararlar alan, bu kararları kurumsal mekanizmalar aracılığıyla uygulayan ve meşru güç kullanımına dayanan merkezi bir alt sistemdir (Topbaş, 2009, s. 48).

3. DAVİD EASTON'IN SİYASAL SİSTEM ANALİZİ

1950'lerden sonra siyasal teori alanında geliştirilen yaklaşımlar içinde David Easton'un sistem analizi modeli önemli bir yer tutmaktadır. Easton'un katkısıyla şekillenen sistem yaklaşımı, siyasal yaşamı bütüncül bir çerçevede açıklamayı amaçlayan kapsamlı modellerden biri olarak kabul edilir (Topbaş, 2009, s. 54). Davranışsal devrim sonrasında siyaset biliminin ampirik ve analitik temellerini güçlendirmeyi hedefleyen Easton,

siyasal analizi kurumsal betimlemenin ötesine taşıyarak sistematik bir çerçeveye oturtmuştur (Easton, 1953; 1965).

Max Weber ve Talcott Parsons'tan etkilenen Easton, yapısal-işlevsel kuramdan farklı olarak "işlev" kavramını tek başına açıklayıcı görmez. Parsons'ın işlevsel bütünleşme vurgusuna rağmen (Parsons, 1951), Easton'a göre her sistem varlığını sürdürebilmek için zaten belirli işlevleri yerine getirmek zorundadır; bu nedenle esas incelenmesi gereken, sistemin çevresiyle kurduğu ilişkiler ve bu ilişkiler aracılığıyla sürekliliğini nasıl sağladığıdır. Modern siyasal sistemlerde işlevlerin soyutlaşması da yalnızca işlev kavramına dayalı açıklamaları yetersiz kılmaktadır.

Easton'un temel sorusu, değişimlerle dolu bir dünyada siyasal sistemlerin varlıklarını nasıl sürdürebildikleridir. Siyasal teorinin problemi, sistemin çevresel talepler ve baskılar karşısında nasıl tepki verdiğini ve bu tepkilerin hangi koşullarda süreklilik sağladığını açıklamaktır (Topbaş, 2009, s. 59). Bu yaklaşım, siyasal sistemi işleyen süreçler üzerinden değerlendirmesi bakımından Almond'un karşılaştırmalı modeliyle paralellik gösterir (Almond & Powell, 1966).

Easton'a göre siyasal sistem açık bir sistemdir ve çevresiyle sürekli etkileşim içindedir. Analitik olarak "kara kutu" şeklinde ele alınan sistemde odak, girdiler (talepler ve destekler) ile çıktılar (kararlar ve politikalar) arasındaki dönüşüm sürecidir (Easton, 1965). Geri besleme mekanizması bu sürecin merkezindedir. Deutsch'un siyasal sistemi bir iletişim ve kontrol ağı olarak tanımlaması, sistemin bilgi akışı yoluyla kendini düzenleyen bir yapı olduğunu göstermiştir (Deutsch, 1963).

Siyasal sistemin çevresi toplum içi ve toplum dışı olarak ayrılır. Toplum içi çevre ekolojik, biyolojik ve sosyal sistemleri; sosyal sistem ise kültürel, ekonomik ve demografik alt sistemleri kapsar. Toplum dışı çevre uluslararası siyasal ve ekonomik

yapılardan oluşur (Topbaş, 2009, s. 60). Bu çok katmanlı çevre sistem üzerinde baskılar yaratır. Luhmann'ın iletişim temelli sistem–çevre ayrımı da siyasal sistemin çevresel karmaşıklığı seçici biçimde işleyerek kendini yeniden ürettiğini ortaya koymaktadır (Luhmann, 1990).

Sonuç olarak Easton'un sistem analizi, siyasal sistemi çevresiyle etkileşim hâlindeki dinamik bir yapı olarak ele almakta ve sürekliliği girdilerin dönüştürülmesi, çıktı üretimi ve geri besleme süreçleri üzerinden açıklamaktadır. Bu model, siyasal düzenin istikrarını uyarlanabilirlik kapasitesi temelinde temellendiren güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

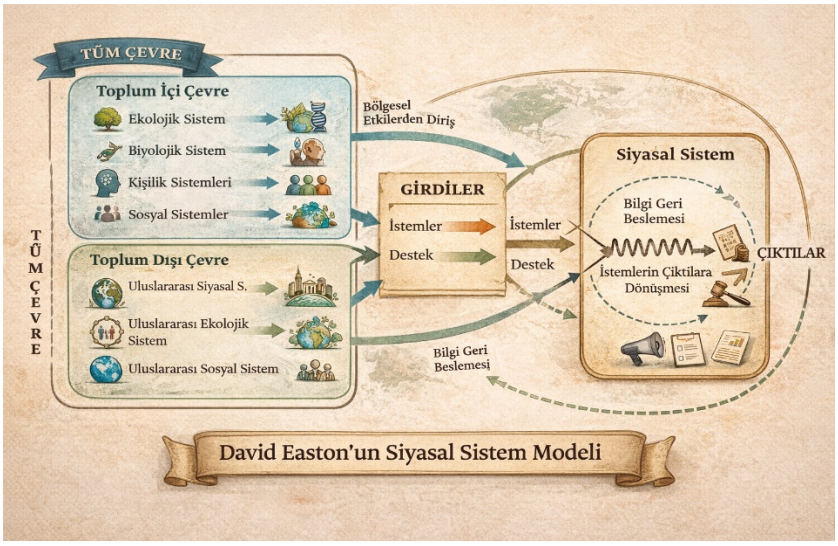

Şekil 1. David Easton'un Siyasal Sistem Modeli

Kaynak: Çam (2005, s. 150)'den esinlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1'de gösterilen David Easton'un Siyasal Sistem Modeli siyasal sistemi çevresiyle sürekli etkileşim içinde bulunan açık bir sistem olarak ele almaktadır. Toplum içi ve toplum dışı çevreden gelen istemler (demands) ve destekler (support), siyasal sistemin karar alma mekanizmasına girdi olarak yönelmekte; sistem bu girdileri dönüştürerek bağlayıcı kararlar ve politikalar

(outputs) üretmektedir. Üretilen çıktılar çevre üzerinde etkide bulunmakta ve ortaya çıkan tepkiler geri besleme (feedback) mekanizması aracılığıyla yeniden sisteme aktarılmaktadır. Böylece siyasal sistem, çevresel baskı ve gerilimlere uyum sağlayarak varlığını sürdürmekte ve kendini yeniden üretmektedir.

3.1. David Easton'ın Siyasal Sistem Kuramının İşleyişi

Easton'un sistem yaklaşımında siyasal sistem ile çevre arasındaki ilişki iki temel unsur üzerinden açıklanır: girdiler (inputs) ve çıktılar (outputs). Girdiler, çevreden sisteme yönelen ve onu harekete geçiren talepler ile desteklerdir; çıktılar ise sistemin bu girdilere verdiği bağlayıcı karar ve uygulamalardır.

Sistem tarafından üretilen çıktılar çevrede etkiler yaratır ve bu etkiler yeni taleplerin ve desteklerin ortaya çıkmasına yol açar. Böylece girdiler ve çıktılar arasında sürekli bir dönüşüm süreci oluşur; sistem, sibernetik bir devre içinde kendini yeniden üretir. Easton'a göre girdiler talepler (demands) ve destekler (support) olmak üzere ikiye ayrılırken, çıktılar siyasal otoritenin karar ve eylemlerinden oluşur. Bu kararlar yalnızca mevcut durumu düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda gelecekteki girdilerin niteliğini de şekillendirir. Bu karşılıklı etkileşim, sistem içinde geri besleme (feedback) mekanizmasını meydana getirir (Topbaş, 2009, s. 63–65).

Sonuç olarak Easton'un modelinde girdi, çıktı ve geri besleme kavramları sistem analizinin temel yapı taşlarını oluşturur; siyasal sistemin sürekliliği bu unsurlar arasındaki ilişkinin dengeli işlemesine bağlıdır.

3.1.1. Siyasal Sisteme Girdiler

Siyasal sisteme yönelen girdiler, sistemin işleyişini mümkün kılan temel unsurlardır ve bunların başında talep girdileri gelmektedir. Talep girdisi, toplumsal istek ve

beklentilerin siyasal otoritelere yöneltilmesi ve bu otoritelerden karar ya da eylem beklenmesi anlamına gelir. Talepler açık ya da örtük biçimde ortaya çıkabilir; örneğin seçimlerde oy kullanmak, sisteme yöneltilmiş dolaylı bir talep niteliği taşımaktadır (Kalaycıoğlu, 1984, s. 54).

Talep girdileri, çevredeki değişimleri siyasal sisteme aktararak sistemi harekete geçirir ve sürekliliğini sağlar. Bu yönüyle talepler, siyasal sistemin varlık nedeni ve işleyişinin temel girdisidir. Talep olmaksızın sistemin çıktı üretmesi mümkün değildir; taleplerin zayıflaması ise sistemin çözülme sürecine işaret edebilir (Topbaş, 2009, s. 71).

Ancak dinamik bir sistem için yalnızca talepler yeterli değildir. Çam'a göre sistemin işlerliği üç tür girdiye bağlıdır: sistemi harekete geçiren talepler, işleyişte kullanılan kaynaklar (para, personel, bilgi vb.) ve sistemin benimsendiğini gösteren destekler (Çam, 2005, s. 150). Özellikle destek girdileri, siyasal sistemin meşruiyetini ve sürekliliğini güvence altına alır; zira sistem yalnızca taleplere yanıt vererek değil, aynı zamanda toplumsal bağlılık ve güvene dayanarak varlığını sürdürebilir.

3.1.1.1. Talep Biçimindeki Girdi

Talep biçimindeki girdiler, siyasal sistemden belirli bir karar ya da düzenleme yapılmasının istenmesini ifade eder. Talepte bulunan aktör, siyasal otoriteden kendi lehine bir düzenleme bekler. Örneğin sendikaların üyeleri yararına yasal düzenleme istemesi tipik bir talep girdisidir.

Toplumda çok sayıda talep ortaya çıkabilir ve bu durum sistem üzerinde baskı yaratır. Ancak kaynakların sınırlılığı nedeniyle tüm taleplerin karşılanması mümkün değildir; bu nedenle siyasal sistem talepler arasında eleme ve önceliklendirme yapar.

Easton'a göre talepler, temelde sosyal gereksinimlerin yansımasıdır (Çam, 2005, s. 151). Bu gereksinimler, diğer toplumsal alt sistemler tarafından çözülemediğinde siyasal sisteme yönelir. Örneğin ekonomik açıdan kârlı görülmeyen ancak toplumsal olarak zorunlu bir yatırımın devletten talep edilmesi, ekonomik bir sorunun siyasal talebe dönüşmesine örnektir.

Toplumsal değişimler de yeni talepler doğurur. Sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin eğitim, hukuk ve çalışma yaşamında düzenleme ihtiyacı yaratması bu duruma örnek teşkil eder. Benzer şekilde savaş gibi dışsal tehditler karşısında siyasal sisteme yönelen talepler, toplumun varlığını koruma amacını taşır.

Sonuç olarak talepler, alt sistemlerin yetersiz kaldığı alanlarda siyasal sistemden düzenleyici müdahale istemesinin ifadesidir. Bu talepler yalnızca çıkar temelli değil, aynı zamanda toplumsal uyum ve bütünleşmeyi sağlamaya yönelik nitelikte de olabilir.

3.1.1.2. Kaynak Biçimindeki Girdiler

Kaynak biçimindeki girdiler, siyasal sistemin taleplere yanıt verebilmesi için ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi unsurları ifade eder. Para, personel, bilgi, enerji ve teknik kapasite bu kapsamda değerlendirilir ve talepler gibi çevreden sisteme yönelir.

Vergiler, siyasal sisteme sağlanan temel kaynaklardan biri olup ekonomik sistemin çıktısı niteliğindedir (Çam, 2005, s. 153). Bunun yanı sıra siyasal kadrolar, kamu görevlileri, toplumsal destekler ve dış yardımlar da kaynak girdileri arasında yer alır.

Kaynak girdileri, sistemin işlevsel altyapısını oluşturur. Talepler sistemi harekete geçirirken, kaynaklar bu hareketin sürdürülebilirliğini sağlar.

3.1.1.3. Destek Biçimindeki Girdiler

Siyasal sistemin varlığını sürdürebilmesi, asgari düzeyde toplumsal benimsenmeye bağlıdır. Destek biçimindeki girdiler, toplumun siyasal sisteme yönelik güven, bağlılık ve itaat düzeyini ifade eder; bu düzey, sistemin toplumla bütünleşme derecesine göre değişmektedir.

Destek ile ideolojinin sosyal işlevi arasında yakın bir ilişki vardır. Siyasal kültür aracılığıyla aktarılan değer ve normlar, sistemin meşruiyet kazanmasında belirleyici rol oynar. Siyasallaşma ve sosyalleşme süreçleri, siyasal sistemin diğer toplumsal alanlar tarafından benimsenmesini sağlar (Çam, 2005, s. 154).

Destek girdileri olmaksızın siyasal sistemin uzun vadeli istikrarı mümkün değildir. Meşruiyetini yitiren bir sistem, talepleri karşılayabilse bile sürdürülebilirliğini koruyamaz.

3.1.2. Siyasal Sistemin Çıktıları

Siyasal sistem, kendisine yönelen girdilere karşılık bağlayıcı kararlar alır ve uygulamaya dönük eylemler gerçekleştirir. Bu karar ve eylemler, siyasal otoriteden kaynaklanan çıktıları ifade eder (Topbaş, 2009, s. 78). Çıktılar çevre üzerinde bağlayıcı ve düzenleyici etki yaratır.

Üretilen her çıktı, çevrede belirli sonuçlar doğurur; bu sonuçlar yeni taleplerin ortaya çıkmasına ve destek düzeyinin artıp azalmasına yol açarak yeniden sisteme girdi olarak döner. Böylece siyasal süreç, sürekli bir etkileşim ve dönüşüm içinde işler.

Çıktıların temel amacı, sisteme yönelik özgül destek girdilerini artırmaktır. Bu özgül destek zamanla daha genel bir bağlılık biçimine dönüşebilir. Bu yönüyle çıktılar, hem taleplere verilen yanıt hem de sistemin meşruiyetini yeniden üreten araçlardır. Ancak çıktılar, girdilerin mekanik bir dönüşümü

değildir. Siyasal sistem pasif değil, karar ve eylemleri aracılığıyla çevresini düzenlemeye çalışan aktif bir yapıdır. Kalaycıoğlu'nun da belirttiği gibi çıktılar, sistemin çevre üzerindeki düzenleyici işlevinin temel aracıdır (Kalaycıoğlu, 1984, s. 59).

Siyasal otoriteler açık bir talep olmaksızın da karar alabilir; ancak her karar, önceki kararların sonuçları ve çevrenin tepkileriyle bağlantılıdır. Bu durum geri besleme (feedback) mekanizmasını ortaya çıkarır. Geri besleme, siyasal sistemin aldığı kararların etkilerini değerlendirerek kendini uyarlamasını ve öğrenmesini sağlayan temel mekanizmadır (Topbaş, 2009, s. 80).

3.1.3. Siyasal Sistemde Geri Bildirim (Feedback)

Siyasal sistem kuramında "girdi–sistem–çıktı" şemasını devingen ve süreklilik arz eden bir yapıya dönüştüren temel unsur geri besleme (feedback) mekanizmasıdır. Geri besleme, sistem ile çevre arasındaki ilişkinin tek yönlü değil, karşılıklı ve etkileşimli olduğunu ortaya koyarak siyasal sistemin kendini düzenleme ve çevresel koşullara uyum sağlama kapasitesini teorik olarak temellendirir. Ersin Kalaycıoğlu'nun ifadesiyle siyasal sistem, "çevreden talep ve destek girdileri alan ve bunları bağlayıcı karar ve eylemlere dönüştüren sürekli bir dönüşüm süreci"dir (1984, s. 52). Bu bağlamda sistem tarafından üretilen çıktılar, çevrede belirli siyasal ve toplumsal etkiler yaratarak yeni talep ve destek biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur ve bu unsurlar yeniden sisteme yönelir. Böylece siyasal süreç, doğrusal değil, döngüsel ve süreklilik arz eden bir yapı kazanır.

Benzer biçimde Topbaş, geri beslemenin siyasal sistemin "otoriteye dayalı değer dağıtımı" işlevini yeniden düzenlemesine imkân tanıdığını ve sistemin öğrenme ile uyarlanma kapasitesini görünür kıldığını belirtmektedir (2009, s. 85). David Easton'un kuramsal çerçevesinde ise geri bildirim, siyasal sistemin denge, süreklilik ve meşruiyetini açıklayan merkezi bir kavramdır; zira

geri besleme olmaksızın sistemin çevresel değişimleri izleyerek uzun vadeli istikrarını koruması ve toplumsal beklentilere yanıt üretmesi mümkün değildir. Bu nedenle geri bildirim, Easton'un modelinde sistemin varlığını sürdürebilmesinin temel koşulu olarak değerlendirilmekte olup, söz konusu döngü Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. David Easton Sistem Modeli

Kaynak: D. Easton'ın sistem modelinden esinlenerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Kuramın somut bir örneği olarak Şekil 2'de sendikaların işsizlik ödeneği talebi sisteme yöneltilmiş bir talep girdisidir. Siyasal sistem bu girdiyi işleyerek doğrudan yasal düzenleme yapabilir ya da dolaylı biçimde istihdamı artırıcı politikalar uygulayarak talebi etkisizleştirebilir. Her durumda üretilen çıktılar çevre üzerinde etkiler yaratır; bu etkiler yeni talep ve destek girdilerinin niteliğini değiştirir. Böylece sistem, geri besleme mekanizması aracılığıyla kararlarının sonuçlarını değerlendirir ve tutumunu yeniden düzenleyerek istikrarını sürdürür (Çam, 2005, s. 159).

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yirminci yüzyılda hız kazanan toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümler, siyasal sistemi sosyal sistemin diğer unsurlarıyla birlikte ele almayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda sistem kuramı, siyasal yapıları kurumsal düzeyin ötesinde, çevresiyle etkileşim içinde işleyen dinamik bir bütün olarak analiz etmeye imkân tanımaktadır. Siyasal sistem, sosyal sistemin başat alt sistemi olarak çevreden gelen talep ve destekleri bağlayıcı kararlara dönüştüren ve geri besleme mekanizmalarıyla kendini yeniden düzenleyen açık bir yapıdır. Bu süreç, sistemin istikrarı ile değişime uyum kapasitesini birlikte açıklamaktadır.

Siyasal sistemin işleyişi demografik yapı, coğrafi koşullar, ekonomik düzen ve kültürel değerler gibi yapısal unsurlardan etkilenmektedir. Nüfus artışı ve coğrafi genişlik bürokratikleşmeyi güçlendirip yerinden yönetim ihtiyacını doğururken, ekonomik sistem ile siyasal sistem arasındaki karşılıklı bağımlılık kamusal otoritenin düzenleyici rolünü pekiştirmektedir. Siyasal kültür, bireylerin sisteme ilişkin yönelimleri aracılığıyla meşruiyet ve istikrarın toplumsal temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle siyasal sistemin sürekliliği, kurumsal kapasite ile toplumsal destek arasındaki dengenin korunmasına bağlıdır.

Sonuç olarak siyasal sistem, toplumsal çevreden bağımsız değil; çok katmanlı sosyal yapı içinde konumlanan, çevresel baskıları işleyerek karar üreten ve geri bildirim yoluyla kendini yeniden yapılandıran dinamik bir süreçtir. David Easton'un sistem analizi modeli, bu süreci girdi–çıktı–geri besleme döngüsü üzerinden açıklayarak siyasal düzenin sürekliliğini uyarlanabilirlik kapasitesiyle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla sistem yaklaşımı, siyasal gerçekliği açıklamada bütüncül ve kuramsal açıdan tutarlı bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Almond, G. A., & Powell, G. B. (1966). *Comparative politics: A developmental approach*. Little, Brown.

Collins, R., & Makowsky, M. (2014). *Toplumun keşfi* (N. Oktik, Çev.). Nobel Akademi Yayıncılık.

Çam, E. (2005). *Siyaset bilimine giriş* (9. bs.). Der Yayınları.

Deutsch, K. W. (1963). *The nerves of government: Models of political communication and control*. Free Press.

Dursun, D. (2010). *Siyaset bilimi* (5. bs.). Beta Yayınları.

Easton, D. (1953). *The political system: An inquiry into the state of political science*. Knopf.

Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. Wiley.

Erkut, H. (2000). *Sistem yönetimi*. İrfan Yayımcılık.

Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyaset bilimi: Teori, olgu ve süreçler*. Osman Akçay Matbaası.

Kışlalı, A. T. (2002). *Siyaset bilimi* (9. bs.). İmge Yayınevi.

Koçel, T. (1998). *İşletme yöneticiliği*. Beta Yayınları.

Luhmann, N. (1990). *Political theory in the welfare state*. Walter de Gruyter.

Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasal teori*. Phoenix Yayınları.

Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press.

Sarıbay, A. Y. (1994). *Siyasal sosyoloji*. Der Yayınları.

Sorokin, P. A. (1975). *Çağdaş sosyoloji teorileri* (Cilt 1) (M. R. Öymen, Çev.). İstanbul Matbaası.

Şimşek, M., & Çelik, A. (2011). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınevi.

Tekeli, Ş. (1971). *Çeşitli sistem yaklaşımları ve bunların iç ilişkileri üstüne*.

Topbaş, H. (2009). *David Easton'un siyasal sistem teorisi bağlamında Türkiye'de siyasal iletişim ve siyasal katılma (Erzurum seçmeni üzerine bir araştırma)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Turan, İ. (1996). *Siyasal sistem ve siyasal davranış*. Der Yayınları.

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press. (Original work published 1922)

Williams, R. (1993). *Kültür* (S. Aydın, Çev.). İmge Yayınevi.

Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de çokkültürlülük*. Sentez Yayınları.

Zeytinoğlu, E. (1985). *Ekonomik sistemler*. Marmara Üniversitesi Yayınları.

KÜRESEL POLİTİKA ÇERÇEVELERİNİN TÜRKİYE YEŞİL TURİZM POLİTİKALARININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNE ETKİLERİ

İbrahim YILDIRIM[1]

1. GİRİŞ

Türkiye'de yeşil turizm politikaları, sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle uyumlu olarak turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı, doğal ve kültürel mirası korumayı ve yeşil dönüşümü teşvik etmeyi hedeflemektedir. Yeşil turizm politikaları, küresel ölçekte sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir yaklaşım olup çevre dostu turizm anlayışının kurumsallaştırılmasını amaçlamaktadır.

Türkiye, sahip olduğu geniş doğal kaynaklar, yüksek biyolojik çeşitlilik ve kültürel miras potansiyeli ile sürdürülebilir turizmin geliştirilmesi açısından önemli fırsatlara sahiptir. Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals – SDGs) toplam 17 küresel hedeften oluşmaktadır. Bu hedefler, ekonomik kalkınma ile çevresel sürdürülebilirliği birlikte sağlamayı amaçlayan küresel politika çerçevesidir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) 12, sorumlu üretim ve tüketimi ifade eden, doğal kaynakların verimli, sürdürülebilir ve çevreye zarar vermeden kullanılmasını

[1] Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Bitlis/Türkiye, ORCID: 0000-0003-1557-8406.

amaçlayan bir hedeftir. Temel amacı üretim ve tüketim süreçlerini daha sürdürülebilir hâle getirmek ve çevresel etkilerini azaltmaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG) 13, iklim değişikliği ile mücadele edilmesini ve iklim etkilerine uyum sağlanmasını amaçlayan hedeftir. Diğer bir ifade ile iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak ve toplumların bu etkiler karşısında direnç kapasitesini artırmak amacıyla geliştirilen küresel iklim politikalarını ifade etmektedir.

Bu çalışmamızda Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Sustainable Development Goals – SDGs) ve OECD'nin Yeşil Büyüme Stratejisi(Green Growth Strategy) çerçevesinde Türkiye yeşil turizm politikaları ele alınmaya çalışılmıştır.

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER 2030 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ

Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi kapsamında yer alan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 12 ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 13 dünya genelindeki çevresel ve sosyo-ekonomik dönüşüm süreçlerini yönlendiren temel hedefler arasındadır (United Nations, 2015).

2.1.BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG 12 ve SDG 13) ile Türkiye'nin Yeşil Turizm Politikalarının Karşılaştırılması

Bu iki hedef, özellikle turizm sektöründe sürdürülebilirliğin kurumsallaşması, karbon salımının azaltılması, doğal kaynak kullanımının verimlileştirilmesi, atık yönetiminin güçlendirilmesi ve çevresel etkilerin en aza

indirilmesi gibi konuları vurgulamaktadır. Türkiye'nin yeşil turizm politikaları ise Sürdürülebilir Turizm Sertifikasyon Programı, Sıfır Atık Yönetmeliği, ÇED Yönetmeliği, Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) uygulamaları temelinde şekillenmektedir (TGA, 2023; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Bu çerçevede BM hedefleri ile Türkiye'nin yeşil turizm politikaları arasında önemli uyum noktaları olmakla birlikte yapısal, kurumsal ve uygulama düzeyinde belirli farklılıklar da bulunmaktadır.

2.2.SDG 12 ile Türkiye'nin Sorumlu Turizm Politikalarının Uyum Düzeyi

SDG 12; doğal kaynakların verimli kullanımı, atıkların azaltılması, sürdürülebilir tüketim davranışlarının teşvik edilmesi ve işletmelerde çevresel performansın iyileştirilmesi gibi ilkeleri içermektedir (UNEP, 2018). Türkiye'nin yeşil turizm politikalarında ise Turizm Stratejisi 2023 ile sürdürülebilir tesis yönetimi ve çevre bilinci oluşturma gibi uygulamalar bu hedeflerle uyum göstermektedir.

Bununla birlikte SDG 12'nin öngördüğü ulusal düzeyde ölçülebilir göstergeler, tüketim kalıplarının izlenmesi ve şeffaf raporlama mekanizmaları Türkiye'de henüz AB veya BM seviyesinde kurumsallaşmış değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin politikaları SDG 12 ile uyumlu bir yönelim taşısa da, veri temelli izleme ve bağlayıcı düzenlemeler açısından gelişim sürecindedir.

2.3.SDG 13 ile Türkiye'nin Turizmde İklim Eylemi Yaklaşımlarının Karşılaştırılması

SDG 13; iklim değişikliğine uyum, karbon emisyonlarının azaltılması, afet risklerinin yönetimi ve iklim politikalarının ulusal planlamalara entegrasyonu gibi hedefleri içerir (IPCC, 2022). Türkiye'nin turizm alanındaki ÇED Yönetmeliği ile iklim

ve çevresel etki değerlendirmesi, kıyı ekosistemlerinin korunmasına yönelik düzenlemeler, yenilenebilir enerji yatırımlarına sağlanan teşvikler, sürdürülebilir turizm standartlarında karbon ayak izi hesaplamalarının yer alması, turizm tesislerinde enerji verimliliğinin artırılması gibi uygulamalar SDG 13 politikalarına uyum göstermektedir.

Ancak SDG 13'ün vurguladığı ulusal karbon azaltım politikalarının turizm sektörü özelinde sayısallaştırılması, iklim kaynaklı afet risklerinin turizm yatırımı kararlarına entegrasyonu, karbon-nötr tesislerin yaygınlaştırılması gibi konularda Türkiye'de kurumsal kapasite henüz sınırlıdır. Enerji performans izleme, karbon raporlama, yeşil satın alma standartları ve afet risk analizlerinin turizm planlamasında zorunlu hale getirilmesi gerekmektedir (Deloitte, 2025). Bu açıdan Türkiye'nin politikaları SDG 13 ile kısmi ve aşamalı bir uyum göstermektedir.

2.4.Kurumsal ve Yönetişimsel Karşılaştırma

SDG 12 ve 13, katılımcı yönetişim, şeffaf veri yönetimi ve çok paydaşlı karar alma süreçlerini zorunlu kılmaktadır (United Nations, 2015). Türkiye'de ise yeşil turizm politikalarının kurumsal yapısı daha çok, Merkezi yönetim (Kültür ve Turizm Bakanlığı), Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, TGA ve Kalkınma ajansları üzerinden yürütülmektedir.

Yerel yönetimler ve STK'ların dâhil olduğu katılımcı yönetişim mekanizmaları gelişmekle birlikte SDG standartlarının talep ettiği düzeye kıyasla daha sınırlıdır. Dolayısıyla SDG'lerin yönetişim ilkeleri Türkiye'de gelişme aşamasında olan bir boyut olarak öne çıkmaktadır.

2.5.Türkiye'nin Yeşil Turizm Politikalarının SDG 12 ve 13'e Katkısı

Türkiye'nin mevcut politikalarının SDG 12 ve 13'e katkısını üç düzeyde değerlendirmek mümkündür:

a) Uyumlu Alanlar

Atık yönetimi (Sıfır Atık) ile SDG 12 güçlü uyum; enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji teşvikleri ile SDG 13 arasında güçlü uyum; sürdürülebilir turizm sertifikasyonu ile SDG 12 ve 13'ün bütünleşik hedefleriyle örtüşme; koruma-kullanma dengesi yaklaşımı ile SDG 12.2 ve SDG 13.1 hedefleriyle uyum içinde olduğu görülmektedir.

b) Geliştirilmesi Gereken Alanlar

Karbon muhasebesi ve karbon-nötr tesis standartları, yeşil satın alma ve sürdürülebilir tedarik zinciri, afet ve iklim risklerinin turizm planlamasına entegrasyonu ve şeffaf veri toplama ve sürdürülebilirlik raporlaması alanları dikkat çekmektedir.

c) Eksik veya Yeni Gelişen Alanlar

Turizmde döngüsel ekonomi, turizm kaynaklı emisyonların ulusal düzeyde hesaplanması, turizm yatırımlarında ekolojik taşıma kapasitesi analizleri yeni gelişen alanlar arasında yer almaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'nin yeşil turizm politikalarının SDG 12 ve 13'e katkısının gelişmekte olan, fakat stratejik olarak güçlenmeye devam eden bir süreç olduğu söylenebilir. BM'nin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, sürdürülebilir turizm politikaları için küresel bir çerçeve oluşturmaktadır.

Türkiye'nin yeşil turizm politikaları bu çerçeve ile genel olarak uyumludur; ancak veri temelli izleme, karbon raporlama, çok paydaşlı yönetişim, kapsayıcı politika tasarımı ve kurumsal

bağlayıcılık açısından gelişime ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de son yıllarda sürdürülebilir turizm sertifikasyonunun yaygınlaşması ise SDG 12 ve 13'e uyum sürecinde önemli bir ilerleme olarak değerlendirilebilir.

3. OECD YEŞİL BÜYÜME İLKELERİ

Çalışmamızda Türkiye yeşil turizm politikalarına etkisi bakımından ikinci küresel politika perspektifi olarak OECD Yeşil Büyüme Stratejisi ele alınmıştır. OECD'nin Yeşil Büyüme Stratejisi (Green Growth Strategy), sürdürülebilir kalkınmayı ekonomik büyüme ile uyumlu hâle getirmeyi amaçlayan bütüncül bir politika çerçevesi sunmaktadır.

Bu stratejinin temel ilkeleri; kaynak verimliliğini artırma, çevresel riskleri azaltma, doğal sermayeyi koruma, çevresel inovasyonu teşvik etme, düşük karbon ekonomisine geçişi hızlandırma ve politika uyumunu güçlendirme olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2011).

Türkiye'nin yeşil turizm politikaları ise Sürdürülebilir Turizm Sertifikasyon Programı, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Sıfır Atık Yönetmeliği, ÇED Yönetmeliği, turizmde enerji verimliliği, ekoturizm planlamaları ve kamu teşvikleri çerçevesinde şekillenmektedir(TGA, 2023; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007). Bu çerçevede OECD ilkeleri ile Türkiye'nin yeşil turizm politikaları arasında hem uyumlu noktalar hem de farklılaşan unsurlar bulunmaktadır.

3.1.Kaynak Verimliliği ve Doğal Sermayenin Korunması

OECD, yeşil büyümenin temelini enerji, su ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile doğal ekosistemlerin korunması üzerine kurmaktadır (OECD, 2011; OECD, 2020). Türkiye'nin yeşil turizm politikalarında da benzer şekilde; tesislerde enerji ve

su verimliliği standartları, doğal alanların korunmasına yönelik turizm planlamaları, ÇED yönetmeliği ile ekosistem üzerindeki baskının azaltılması, ekoturizm faaliyetleri ile biyolojik çeşitliliğin korunması gibi politikalara yer verilmektedir.

Ancak OECD'nin doğal sermayeye yönelik koruma yaklaşımı ölçülebilir göstergeler, ekosistem hizmetlerinin ekonomik değeri, doğal sermaye muhasebesi gibi sistematik yöntemlere dayanırken; Türkiye'de doğal sermaye yönetimi daha çok koruma-kullanma dengesi ve planlama süreçleri üzerinden yürütülmektedir.

3.2.Düşük Karbon Ekonomisine Geçiş ve İklim Eylemi

OECD, turizm de dahil tüm sektörlerin düşük karbon ekonomisine geçişini temel amaç olarak belirler. Bu kapsamda karbon fiyatlandırma, yenilenebilir enerji teşvikleri, çevresel vergilendirme, enerji verimliliği standartları gibi araçlar kullanılmaktadır (OECD, 2020).

Türkiye'nin yeşil turizm politikalarında ise; turizm tesislerinde enerji verimliliği zorunlulukları, yenilenebilir enerji yatırımlarının turizm teşviklerine dahil edilmesi, TGA sertifikasyonunda karbon ayak izi kriterlerinin artması, sıfır atık uygulamaları ile karbon azaltıcı etkiler OECD ilkeleriyle uyumludur.

Bununla birlikte Türkiye'de karbon fiyatlandırma mekanizmaları (karbon ticareti, karbon vergisi vb.) henüz tam olarak yürürlüğe girmemiştir. Bu nedenle OECD'nin düşük karbon ekonomisi araçları Türkiye'de turizm sektöründe sınırlı kullanılmaktadır.

3.3.Çevresel İnovasyon ve Teknolojik Dönüşüm

OECD, yeşil büyümede çevresel inovasyonu ekonomik kalkınmanın temel bileşeni olarak görür. Enerji teknolojileri, dijital izleme sistemleri, çevreci üretim yöntemleri ve

sürdürülebilir turizm teknolojileri bu kapsamda desteklenmektedir.

Türkiye'nin yeşil turizm politikalarında ise çevresel inovasyon; enerji yönetim sistemleri, dijital çevresel izleme araçları, çevreci sertifikasyon standartları, atık azaltım teknolojileri gibi başlıklarda gelişmektedir (Deloitte, 2025).

Ancak Türkiye'de inovasyon ekosistemi OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında fonlama kapasitesi, AR-GE yatırımları, teknolojik altyapı açısından daha sınırlıdır. Turizmde inovasyon daha çok dış kaynaklı standartlara uyum şeklinde ilerlemektedir.

3.4.Politika Tutarlılığı, Çok Paydaşlı Yönetişim ve Kurumsallaşma

OECD'nin yeşil büyüme yaklaşımı çok paydaşlı yönetişim, sektörler arası politika uyumu ve şeffaf veri toplama üzerine kuruludur (OECD, 2011). Kamu, özel sektör, yerel yönetimler ve akademi arasında iş birliği özellikle turizmde kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin yeşil turizm politikalarında merkezi yönetimin güçlü rolü bulunmaktadır.

Ancak OECD ülkelerindeki kadar gelişmiş bağımsız denetim, şeffaf veri yönetimi, çapraz politika uyumu Türkiye'de henüz tam kurumsallaşmamıştır. "Çapraz politika uyumu" (*cross-policy coherence*), farklı politika alanlarında geliştirilen kamu politikalarının birbirleriyle çelişmeden, birbirini destekleyecek şekilde uyumlu biçimde tasarlanması ve uygulanması anlamına gelir. Çapraz politika uyumu, ekonomi, çevre, enerji, turizm, tarım, sanayi, ulaştırma gibi farklı sektörlerde yürütülen politikaların ortak hedefler doğrultusunda birbirini tamamlamasını ifade eder. Böylece bir politika alanında alınan kararların başka bir alanda olumsuz sonuçlar doğurması önlenir. Mevcut politika yapısı OECD ilkelerine kısmi uyumlu olsa da daha çok merkeziyetçi bir model ile karakterize edilmektedir.

3.5.Turizm Sektörü Özelinde Etki ve Uygulama Karşılaştırması

OECD yaklaşımı; turizmde karbon azaltım stratejileri, yeşil yatırım fonları, çevresel vergilendirme, çevre etiketleri ve uyum standartları, veri temelli turizm izleme sistemleri üzerine kurulu iken; Türkiye'nin Yeşil Turizm Politikası, TGA sürdürülebilir turizm sertifikasyonu, ÇED ve sıfır atık uygulamaları, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji destekleri, ekoturizm planlamaları, teşvik mekanizmaları üzerine kurulmaya çalışılmaktadır.

Türkiye, OECD'nin çizdiği çerçeveye genel olarak uyumlu bir yönelim izlese de denetim gücü, inovasyon kapasitesi, veri altyapısı ve karbon politikaları bakımından OECD standartlarının gerisinde kalmaktadır.

4. TÜRKİYE YEŞİL TURİZM POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜM VE DEĞİŞİMİ

Türkiye'de yeşil turizm politikaları, çevresel etkilerin azaltılması, doğal ve kültürel mirasın korunması, turizm sektöründe çevresel duyarlılığın artırılması gibi amaçlarla geliştirilmiştir. Temel hedef ise sürdürülebilir kalkınma olmuştur. Ancak son yıllarda bu politikalara yönelik çeşitli eleştiriler gündeme gelmiştir.

Türkiye'nin yeşil turizm politikalarına yönelik eleştiriler, genel olarak politika yapım süreçlerinin teknik, yönetsel ve sosyal boyutlarına ilişkindir. Bu eleştiriler, Türkiye'nin sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşabilmesi için politikaların daha şeffaf, katılımcı, denetlenebilir ve bölgesel ölçekte uyarlanabilir hâle getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dünya genelinde sürdürülebilir turizm politikalarının başarıya ulaşmasında paydaş katılımı, güçlü çevre denetimi,

bağımsız sertifikasyon mekanizmaları ve bölgesel uyarlanabilirlik gibi kritik faktörler olarak öne çıkmaktadır (Bramwell ve Lane, 2011).

Türkiye'de turizm politikalarının önemli kısmı merkezi yönetim tarafından belirlenmektedir. Yerel yönetimlerin, akademik çevrelerin, STK'ların ve yerel halkın politika süreçlerine katılımı sınırlıdır. Katılım eksikliği, politikaların sahada karşılık bulmasını zorlaştırmaktadır.

4.1.Yapısal ve Kurumsal Altyapıların Varlığı

Kamu politikalarının yeşil turizm yönetimindeki en önemli işlevlerinden biri yasal ve kurumsal altyapının oluşturulmasıdır. Türkiye'de bu kapsamda "Sıfır Atık Yönetmeliği", "Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği", "Türkiye Turizm Stratejisi 2023" ve "Yeşil Turizm Sertifikasyon Programı" gibi düzenlemeler yeşil dönüşüm sürecinin temel araçlarıdır.

Ayrıca ÇED süreçlerinde; yerel halkın katılımı sınırlı kalmakta, alternatif analizleri yapılmamakta ve uzun dönemli ekolojik etkiler göz ardı edilmektedir. Bu durum, yeşil turizm politikasının çevresel koruma yönünü zayıflatmaktadır. Türkiye'de yeşil turizm sertifikasyon süreçleri çoğu zaman pazarlama odaklı görülmekte; gerçek çevresel performans yerine sertifikaya sahip olma motivasyonu öne çıkmaktadır. Bu durum yeşil aklama (greenwashing) eleştirilerine neden olmaktadır. Yeşil aklama; şirketlerin çevresel performanslarını olduğundan daha çevreci gösteren yanıltıcı iletişim ve pazarlama stratejileridir (Lyon ve Montgomery, 2015).

4.2. Ekonomik Araçların Analizi

Kamu politikaları, yeşil yatırımları teşvik eden ekonomik araçlar vasıtasıyla yeşil turizm yönetimini destekler. Devlet destekli krediler, vergi indirimleri, fon kaynakları ve yeşil

sertifikasyon teşvikleri sayesinde işletmelerin çevreci teknolojilere yatırım yapmaları kolaylaşmaktadır.

Türkiye'de yeşil turizm yatırımlarını desteklemek amacıyla devlet tarafından farklı politika araçları kullanılmaktadır. Bunlar genel olarak kredi destekleri, vergi teşvikleri, fon kaynakları ve sertifikasyon programları şeklinde sınıflandırılabilir.

Türkiye'de turizm yatırımlarına verilen Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında önemli vergi avantajları sağlanmaktadır. Örneğin turizm yatırımlarında makine ve ekipman alımlarında KDV ödenmez. Turizm yatırımı için ithal edilen makine ve ekipman gümrük vergisinden muaf tutulur. Yatırımın büyüklüğüne ve bulunduğu bölgeye göre kurumlar vergisi oranı önemli ölçüde düşürülebilir. Turizm yatırımlarında yeni istihdam için işveren sigorta primlerinin bir kısmı devlet tarafından karşılanabilir. Kırsal turizm tesisleri, ekolojik konaklama, agro-turizm gibi yatırımlara hibe ve finansman sağlayan TKDK – IPARD Kırsal Turizm Destekleri mevcuttur.

Türkiye'de sürdürülebilir turizm projeleri için hem ulusal hem de uluslararası fonlar kullanılmaktadır. Örneğin; IPARD Programı (AB destekli) kırsal turizm tesisleri, eko-turizm yatırımları, doğa turizmi projeleri önemlileridir.

Kalkınma Ajansları Mali Destek Programlarında sürdürülebilir turizm, ekoturizm altyapısı yerel turizm girişimciliği projeleri gibi alanlarda hibeler verilmektedir. Turizm girişimleri, küçük ölçekli konaklama işletmeleri, sürdürülebilir turizm girişimciliği için KOSGEB destekleri verilmektedir.

Türkiye'de sürdürülebilir turizmi teşvik etmek amacıyla çeşitli yeşil sertifikalar uygulanmaktadır. Örneğin: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) iş birliği ile oluşturulan "Türkiye Sürdürülebilir Turizm Programı" çevresel, sosyo-ekonomik ve kültürel sürdürülebilirlik

kriterleri içerir. "Yeşil Anahtar (Green Key)" Sertifikası çevre dostu oteller ve konaklama tesislerine verilen uluslararası bir çevre etiketidir. Enerji tasarrufu, su yönetimi ve çevre eğitimi gibi kriterler içerir. "Mavi Bayrak Programı" çevre kalitesi yüksek plaj ve marinalara verilen uluslararası çevre ödülüdür.

Türkiye'de 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu kapsamında turizm yatırımlarına çeşitli avantajlar verilmektedir. Örneğin; turizm tesislerine kamu arazisi tahsisi, enerji ve su tarifelerinde avantajlar, turizm yatırım belgesi ile farklı finansal teşviklere erişim.

Türkiye'de yeşil turizm teşvikleri genellikle genel turizm teşviklerinin sürdürülebilirlik kriterleriyle birleştirilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Yani birçok teşvik doğrudan "yeşil turizm" adıyla değil, turizm yatırımına ilaveten çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları çerçevesinde verilmektedir.

4.3. Yerel Düzeyde Yönetişim Mekanizmalarının Analizi

Kamu politikaları, yerel düzeyde yönetişim mekanizmalarını güçlendirerek katılımcı yönetimi teşvik eder. Yerel yönetimlerin çevre dostu altyapı yatırımları, atık yönetimi sistemleri ve ekoturizm planlamaları, yeşil turizmin tabana yayılmasında kilit rol oynamaktadır (Joppe ve Dodds, 2000). Bölgesel kalkınma ajansları ve yerel turizm konseyleri, kamu, özel sektör ve sivil toplum iş birliğiyle sürdürülebilir destinasyon yönetimi modelleri geliştirmektedir.

Yeşil turizmin başarılı şekilde uygulanabilmesi için merkezi politikaların yerel yönetişim mekanizmalarıyla desteklenmesi gerekmektedir. Yerel düzeyde oluşturulan çok aktörlü yönetişim ağları, sürdürülebilir turizm politikalarının uygulanabilirliğini artırmakta; çevresel koruma ile ekonomik kalkınma arasında denge kurulmasına katkı sağlamaktadır. Bu

nedenle Türkiye'de yeşil turizmin geleceği büyük ölçüde yerel yönetişim kapasitesinin güçlendirilmesine bağlıdır.

Yerel düzeyde yeşil turizm yönetişimini güçlendiren önemli bir araç akademik destek ve araştırma iş birlikleridir. Üniversiteler sürdürülebilir turizm araştırmaları, çevresel etki analizleri, turizm veri sistemleri ve yerel turizm stratejileri alanlarında katkı sağlayabilirler.

4.4. Eğitim, Denetim ve Farkındalık Faaliyetlerine Dönük Politika Araçlarının Analizi

Kamu politikaları, eğitim, denetim ve farkındalık faaliyetleri yoluyla sürdürülebilir turizm kültürünü güçlendirir. Üniversiteler, mesleki kurumlar ve kamu kuruluşları tarafından verilen "yeşil turizm eğitimi" programları, yöneticilerin çevresel farkındalığını artırmakta ve işletmelerde sürdürülebilir yönetim kapasitesi oluşturmaktadır (Deloitte, 2025).

Ayrıca kamu denetim mekanizmaları, sürdürülebilirlik standartlarının izlenmesi ve raporlanması süreçlerini kurumsallaştırmaktadır. Denetim süreçlerinde öne çıkan eksiklikler: düzenli izleme yapılmaması, yaptırımların caydırıcı olmaması, denetim sonuçlarının kamuya açık olmaması, işletmelerin çevresel performans verilerinin doğrulanmaması, şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'de sürdürülebilir turizm performansı ölçmek için kullanılan göstergeler uluslararası standartlarla tam uyumlu değildir. Bu durum uluslararası karşılaştırmaları güçleştirmekte ve politika değerlendirmelerini zayıflatmaktadır.

Türkiye kıyıları, yoğun turizm yatırımları nedeniyle betonlaşma ve kirlilikle karşı karşıyadır. Kıyı Kanunu'nun uygulanmasındaki eksiklikler yeşil turizm politikasının yetersizliğini güçlendirmektedir. Türkiye'nin yeşil turizm politikaları, sürdürülebilir turizm vizyonu açısından önemli bir

çerçeve sunmakla birlikte uygulamada ciddi yetersizliklerle karşı karşıyadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel ölçekte artan çevresel sorunlar, turizm sektöründe sürdürülebilirlik kavramını ön plana çıkarmış ve "yeşil turizm" anlayışının gelişmesini zorunlu kılmıştır. Yeşil turizm, turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı, ekosistemlerin sürdürülebilirliğini güvence altına almayı ve yerel halkın sosyo-ekonomik faydasını artırmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak görülmektedir (Bramwell ve Lane, 2011).

OECD'nin yeşil büyüme ilkeleri, ekonomik kalkınma ile çevresel sürdürülebilirliği bütünleştiren kapsamlı ve ölçülebilir bir politika çerçevesi sunmaktadır. Türkiye'nin yeşil turizm politikaları bu ilkelerle büyük ölçüde uyumlu bir yönelim sergilese de politika araçları, izleme mekanizmaları, karbon yönetimi ve inovasyon altyapısı açısından gelişime ihtiyaç duymaktadır. Son yıllarda TGA'nın sürdürülebilir turizm sertifikasyonunu zorunlu hâle getirmesi, Türkiye'nin OECD ilkeleriyle uyum sürecini hızlandıran stratejik bir adım olmuştur.

Yeşil turizm yönetiminde kamu politikalarının rolü, stratejik planlama, mevzuat oluşturma, teşvik ve denetim mekanizmalarının düzenlenmesi yoluyla belirginleşmektedir. Türkiye'nin yeşil turizm politikaları bu unsurların bazılarını içermekle birlikte uygulamada önemli boşluklar bulunmaktadır. Bu nedenle eleştiriler, politika tasarımı ve uygulama arasındaki farkların giderilmesi yönünde değerli geri bildirim niteliği taşımaktadır. Ayrıca bölgesel farklılıklara duyarlı, veri temelli ve uzun vadeli stratejik planlamaya dayanan bir politika yapısının geliştirilmesi gerekmektedir.

Yeşil yatırım maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle işletmeler uzun vadeli finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Ancak Türkiye'de sürdürülebilir turizm odaklı fonlar ve yeşil kredi mekanizmaları yeterince gelişmemiştir.

Türkiye'de yeşil turizm politikalarının bütüncül bir çerçeveye sahip olmadığı, farklı kurumların farklı yönergeler ve standartlar ürettiği iddiası gelmektedir. Özellikle bölgelere göre farklı uygulamalar ve kurumlar arası koordinasyon eksikliği yeşil turizm politikalarının etkisini zayıflatmaktadır.

Eleştirilerden biri de yeşil turizm politikalarının etkinliğini ölçmeye yönelik veri altyapısının zayıf olmasıdır. Bu nedenle performans izleme, karşılaştırma ve politika değerlendirme süreçleri sınırlı kalmaktadır.

Yeşil turizm politikalarının oluşturulması sürecinde yerel halkın, STK'ların, çevre platformlarının ve akademik paydaşların yeterince dahil edilmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle yeşil turizm uygulamalarının sosyal kabulü düşük kalmakta ve yerel paydaşlarda "dayatma politika" algısı oluşmaktadır.

Yeşil turizm çevreyi korumanın ötesinde, toplumsal refahı, yerel kimliği ve ekonomik sürdürülebilirliği birlikte hedefleyen stratejik bir kalkınma yaklaşımıdır.

Değerlendirmeler, Türkiye'nin sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşması için politika tasarımı, uygulama kapasitesi, sektör içi koordinasyon ve çevresel yönetişim alanlarında kapsamlı reformlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Bramwell, B., ve Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability Introduction. Journal of Sustainable Tourism, 19(4-5), 411–421. DOI: 10.1080/09669582.2011.580586. https://www.researchgate. net/ publication/233147102 (Erişim: 03.12.2025)

Deloitte. (2025). *Environmental, Social & Governance*. Deloitte Insights. https://www.deloitte.com/us/en/ insights/ topics/ environmental-social-governance.html (Erişim: 12.02.2026)

European Commission. (2019). *The European Green Deal* (COM(2019) 640 final). Brussels: European Commission. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar :b828d165 -1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1 .0002. 02/DOC _1 & format=PDF. (Erişim:16.12.2025)

European Commission. (2020). *Towards a climate-neutral Europe by 2050*. Directorate-General for Climate Action. https://climate.ec.europa.eu/system/files/2020-01/toward _climate_neutral_europe_en.pdf. (Erişim: 09.01.2026)

European Commission. (2021). *Financing the European Green Deal*. Brussels: European Commission. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF /?uri= CELEX : 52021 DC0188. (Erişim:25.11.2025)

European Environment Agency. (2020). *Environmental policy integration in the EU*. Copenhagen: European Environment Agency. https://www.eea.europa.eu. (Erişim:18.01.2026)

European Environment Agency. (2021). *Sustainable tourism indicators in Europe*. Copenhagen: European Environment Agency.

https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators. (Erişim:01.02.2026)

Eurostat. (2021). *Tourism and sustainability statistical overview*. Brussels: European Commission. https://ec.europa. eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism statistics (Erişim:

IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability*. Cambridge University Press. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/. (Erişim:04.12.2025)

Joppe, M., ve Dodds, R., (2000). Urban Green Tourism: Applying ecotourism principles to the city. *Travel and Tourism Research*. pp.33-39. https://www. researchgate.net/ publication /228954116_ Urban_ Green_ Tourism _Applying_ ecotourism_ principles_to_the_city. (Erişim: 11.12.2025)

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023*. Ankara. https://www.ktb.gov.tr/TR-288737/turkiye-turizm-stratejisi.html. (Erişim: 15.12.2025)

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). Turizm İstatistikleri https:// yigm. ktb. gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html (Erişim:03.12.2025)

Lyon, T. P., ve Montgomery, A. W. (2015).The means and end of greenwash. *Organization & Environment*, 28(2), 223–249. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1086026615575332. (Erişim: 07.02.2026)

OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/towards-green-growth_9789264111318-en.html (Erişim:09.01.2026)

OECD. (2015). *Green skills and innovation for inclusive growth* OECD Publishing. https://www.oecd.org/ en/ publications /green-skills-and-innovation-for-inclusive-growth_ 9789264239296-en.html. (Erişim:27.12.2025)

OECD. (2020). *Green growth index. 2020.* OECD Publishing. https://greengrowthindex.gggi.org/wp-content/uploads/ 2021/01/2020-Green-Growth-Index.pdf. (Erişim:20.12.2025)

TGA. (2023). *Sürdürülebilir Turizm Programı Raporu.* Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. https://tga.gov.tr /guvenli-ve-surdurulebilir-turizm/ surdurulebilir -turizm-programi/ (Erişim: 09.01.2026)

Unep. (2017). Responsible Consumption And Production: Ensure Sustainable Consumption And Production Patterns. Https://www.Unep.Org/Resources/Report/Responsible-Consumption-And-Production-Ensure-Sustainable-Consumption- : (Erişim: 12.02.2026)

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development.* United Nations. https://sdgs.un.org/2030agenda. (Erişim: 06.12.2025)

KAMU YÖNETİMİNİN ÇOCUK HAKLARI DENETİMİ: ÇOCUK OMBUDSMANLIĞI[1]

İnci ÇOBAN İNCE[2]

1. GİRİŞ

Hukuk devletinin bir gereği olarak yönetimin tutum ve davranışlarının hukuk sınırları içinde kalması adına çeşitli denetim mekanizmaları geliştirilmiştir (Gözübüyük, 2020: 1). Zira hukuk devleti, vatandaşların hukuki güvenliklerinin bulunduğu, hukuk kurallarına bağlı olarak hareket eden devlet olarak tanımlanabilir (Özbudun, 2017: 126). Devletin faaliyetlerinde hukuka bağlı kalması vatandaşlar açısından hukuki güvenlik yaratmaktadır. Anayasacılık hareketlerini başlatan, anayasa yargısının doğuşuna zemin hazırlayan temel neden de bu noktadır. Hukuk kurallarının hakimiyeti ve bu kurallara uygunluğun denetimi süreç içerisinde gelinen noktayı ifade etmektedir.

Yönetimin denetlenme yolları yargı dışı ve yargısal olmak üzere iki başlık altında toplanabilir (Sancakdar ve Önüt, 2023: 27). Bu denetim yolları içinde yönetimin hukuka uygunluğunu sağlamada yargı denetimi hiç şüphesiz en etkili yoldur (Gözübüyük, 2020: 1). Hem ulusal (idari yargı ve idarenin adli yargıya tâbi faaliyetleri) hem de uluslararası (AİHM) denetim mekanizmaları bu etkili yolu çalıştırmaktadır (Sancakdar ve

---

[1] Bu çalışma 30-31 Ekim 2025 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen II. Uluslararası Kamu Yönetimi Kongresi'nde sunulan ve özet metin olarak yayımlanan "Kamu Yönetiminin Çocuk Hakları Bağlamında Denetimi: Çocuk Ombudsmanlığı" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-0688-501X.

Önüt, 2023: 27). Ancak söz konusu idari uyuşmazlıklar olduğunda çözüm yolu sadece mahkemelere başvurarak dava açmak değildir. Yargı dışı yollarla da uyuşmazlıklar çözümlenebilir, hatta uyuşmazlıkların doğması baştan engellenebilir. Nitekim idarenin hukuka uygun ve düzenli bir şekilde faaliyet göstermesi amacıyla Anayasada ve kanunlarda bazı denetim mercileri ve yolları düzenlenmiştir. Yasama organının bakanlar ve idare üzerindeki siyasi denetimi, Cumhurbaşkanı'nın Devlet Denetleme Kurulu aracılığıyla idare üzerindeki denetimi, Sayıştay tarafından idarenin mali denetimi, idarenin idare tarafından hiyerarşik ve vesayet denetimi, Bilgi Edinme ve Denetleme Kurulu, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) gibi kurum ve kuruluşların denetimi yargı dışı denetim yollarındandır (Kaplan, 2023: 17).

Denetim türlerinin tamamını yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Zira denetlenebilir ve hesap verebilir bir yönetim anlayışı beraberinde şeffaflığı da getirmektedir. Vatandaş odaklı bir anlayışın yansıması olarak vatandaşlar tarafından denetlenebilen kamu yönetimi nihayetinde bilinebilir, öngörülebilir, yetki sınırları belli ve vatandaşa karşı sorumlu bir hal almaktadır.

Buradan hareketle çalışmanın çıkış noktası denetlenebilir bir kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde ombudsmanlık kurumunu ele almaktır. Ombudsmanlık idarenin yargı dışı yollarla denetlenmesinin bir yoludur. Dahası bu kurum salt yetişkinlerin değil, çocukların da başvurabildiği bir mercidir. Çalışmanın amacı da ombudsmanlık kurumuna çocukların da hak arama yolu olarak başvurabilmesinin çocuk hakları açısından önemini ortaya koymak ve bu bağlamda kamu yönetiminin çocuk hakları kapsamında denetiminin önemini ele almaktır. Nitekim Türkiye açısından değerlendirildiğinde ombudsmanlık

kurumunun kurulmasından günümüze uzanan süreçte çocukların yüzlerce başvuru yapmış olduğu görülmektedir.

2. OMBUDSMANLIK KURUMU

Ombudsmanlık kurumu 1713 yılında İsveç'te kurulmuş, 1809 yılında ise anayasal kurum niteliğini kazanmıştır (Arslan, 1986: 157). Avrupa Birliği Ombudsmanı, Fransız Ombudsmanı ve İsveç Ombudsmanı gibi temsilcilerin uluslararası platformlarda bu kurumun Osmanlı'daki kurumlar model alınarak oluşturulmuş olduğunu dile getirdikleri belirtilmektedir (Fendoğlu, 2013: 24-25). Hangi kurumdan esinlenildiği net değilse de ombudsmanlığın kurulduğu esnada İsveç Kralı'nın Osmanlı ülkesinde olması bu kanaatin geliştirilmesinin temel nedenidir (Aykanat, 2019: 91). İsveç'te kurulmuş olan ombudsmanlık kurumu yaklaşık iki yüzyıl sonra başkaca ülkeler tarafından da benimsenmeye başlamıştır. Zira 1919 yılında Finlandiya, 1955 yılında Danimarka, 1965 yılında Norveç ve Yeni Zelanda ombudsmanlık kurumunu uygulayan ilk ülkeler arasındadır. Günümüze uzanan süreçte yaygınlaşarak benimsenen bir kurum olmuştur (Büyükavcı, 2008: 10).

Ombudsman terimi İsveç dilinde temsilci veya sözcü olma anlamına gelen "ombud" kelimesi ile kişi, şahıs anlamına gelen "man" kelimelerinin birleşiminden oluşmakta ve kişiler ile yönetim arasındaki uyuşmazlıklarda hakem rolünü üstlenmiş kimse anlamını taşımaktadır (Tayşi, 1997: 106). Dolayısıyla ombudsmanlar kişilerin temel hak hürriyetlerinin korunması, yönetimle karşı karşıya gelmiş olan vatandaşlara yardım edilmesi ile ilgili konularda görevlidir ve görev alanları kamu hizmeti gören kurumlardır (Büyükavcı, 2008: 11). Ombudsman bağımsız, tarafsız, özerk ve denetim gücünün Parlamento'dan kaynakladığı bir kuruluş olarak idarenin faaliyetlerini denetler. Kişilerin başvurusu ile veya resen harekete geçer. Kararları bağlayıcı değil

tavsiye niteliğindedir, çözüm önerileri üretir (Usta, 2014: 60). Buradan hareketle çeşitli ülkeler tarafından benimsenmiş olan bu kurumun ortak noktaları şu şekilde sıralanabilir; birincisi bu kurum yürütme organı karşısında bağımsız bir statüye sahiptir. İkincisi başvuruyu kişiler yapar. Üçüncüsü ise ombudsman idarenin kötü faaliyetleri ile ilgili olarak yapılan başvuruları adil bir şekilde değerlendirir ve öneriler geliştirir (Tortop, 1998: 4). Hukuk devleti açısından idarenin yargısal denetimi en önemli güvence olmakla birlikte, idare ile vatandaşlar arasında vuku bulabilecek bazı uyuşmazlıkların Ombudsmanlık gibi kuruluşlarla çözümlenebilmesi uzlaşma zemininin genişlemesini, daha masrafsız ve pratik bir yolun tercih edilmesini böylece de idari yargının iş yükünü hafifletme potansiyelini ortaya çıkarabilecek olması açısından önemlidir (Fendoğlu, 2021: 276).

Ombudsmanlık kurumu ülkeden ülkeye değişen farklı adlandırmalara sahiptir. Söz gelimi Hollanda'da ulusal ombudsman, Fransa'da arabulucu, Kanada'da vatandaş koruyucu, İspanya'da halk savunucusu, Avusturya'da halkın avukatı, Portekiz'de adalet temsilcisi, Polonya'da ise sivil haklar savunucusu olarak yer almaktadır (Tortop, 1998: 4). Türkiye'de ise ombudsmanlık Kamu Denetçiliği Kurumu olarak varlık göstermekte ve ombudsman da Kamu Başdenetçisi/Kamu Denetçisi olarak adlandırılmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE OMBUDSMANLIK KURUMUNUN KURULMASI

Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu 29.06.2012 tarih ve 28338 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile faaliyetlerine başlamıştır. Ancak süreç 2006 yılına dek uzanmaktadır. Zira o dönem Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan 5521 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun Tasarısı TBMM tarafından kabul edilmiştir.

Cumhurbaşkanı'na gönderilen söz konusu kanun tasarısı Cumhurbaşkanının bazı maddelerdeki Anayasa'ya aykırılık gerekçesi[3] ile TBMM'ye tekrar görüşülmek üzere geri gönderilmiştir. TBMM geri gönderilen kanun tasarısını aynen kabul etmiş ve Cumhurbaşkanı da onaylamak durumunda kalmıştır. 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu olarak kabul edilen kanun 13.10.2006 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Resmî Gazete'de yayımlanmasının ardından Kanun, Cumhurbaşkanı ile Ana Muhalefet partisi tarafından Anayasa'ya aykırılık gerekçesi ile iptali için Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Anayasa Mahkemesi esas hakkında karar verilinceye kadar yürütmeyi durdurma kararı vermiş, 25.12.2008 tarihli kararıyla[4] da Kanunu oybirliği ile iptal etmiştir. 2010 yılında gerçekleşen Anayasa değişikliğinde bu konu tekrar gündeme gelmiş ve Anayasa'nın 74. maddesinin kenar başlığı "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" olarak tasarlanmıştır. Madde içeriği de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun TBMM Başkanlığı'na bağlı olarak kurulduğu ve Kamu Başdenetçisi'nin de TBMM tarafından seçileceğine yönelik olarak düzenlenmiştir. 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen halkoylamasında Anayasa Değişikliği paketinin kabul edilmesinin ardından Kamu Denetçiliği Kanun Tasarısı tekrar TBMM'ye gelmiş, TBMM'den geçerek Cumhurbaşkanı'nın onayı sonrası Resmî Gazete'de

[3] Cumhurbaşkanı gerekçesinde yasamanın yürütmeyi salt siyasi yolla denetleyebileceğini, Meclis Başkanlığı'na bağlı bir kurumun kurulmasının anayasal temelinin bulunmadığını, Anayasa'da Meclis'in görevleri arasında sayılmayan kamu görevlilerini seçme veya atama yetkisinin kanunla Meclis'e tanınamayacağını, kurumda çalışacak uzman ve yardımcılarının çalışma esas ve usullerinin yönetmelikle düzenlenemeyeceğini zira bunun Anayasa ile bağdaşmayacağını belirtmiştir.

[4] Anayasa Mahkemesi iptal gerekçesinde özet olarak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Anayasa'da öngörülen idari teşkilat yapısının dışında kurulmuş olmasının idarenin bütünlüğü ilkesi ile bağdaşmadığına ve Anayasa'nın 123. maddesine aykırılık teşkil ettiğine ve ayrıca TBMM'nin görev ve yetkileri arasında Kamu Denetçiliği Kurumu'na Başdenetçi ve denetçi seçme görevlerinin bulunmadığına yer vermiştir.

yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Efe ve Demirci, 2013: 57-59). Böylece 6328 sayılı kanun yürürlüğü girmiş ve Türkiye'de ombudsmanlık kurumu açısından temel kanun metni halini almıştır.

Anayasa'nın 74. maddesinden hareketle Kamu Denetçiliği Kurumu TBMM Başkanlığı'na bağlı olarak kurulur (m.74/4) ve Kamu Başdenetçisi TBMM tarafından gizli oyla seçilir, görev süresi dört yıldır[5] (m.74/5). Kurumda Kamu Başdenetçisinin yanı sıra beş tane de Kamu Denetçisi görev yapmaktadır. Kamu Denetçileri Genel Kurul tarafından değil, TBMM Dilekçe Komisyonu ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu üyelerinden oluşan Karma Komisyon tarafından seçilmektedir. Kamu Denetçilerinin sorumlu olduğu konular farklıdır. Dolayısıyla Kuruma bir başvuru yapıldığında, şikâyetin konusuna göre ilgili Kamu Denetçisi'ne havale edilir.

Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun düzenleyen 6328 sayılı Kanun'a göre Kurum bir tüzel kişidir, özel bütçelidir ve merkezi Ankara'dır (m.4). Resen değil, şikâyet üzerine harekete geçer. Bu şikâyetin idarenin işleyişi ile ilgili olması gerekmektedir. Kurum idarenin tüm faaliyetlerini insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk ölçeğinde incelemek ve neticede idareye önerilerde bulunmakla görevlidir (m. 5). Kurum idarenin kararları üzerinde bu şekilde araştırma yaparken bazı konular görev alanı dışında bırakılmıştır. Nitekim yasama ve yürütme yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlem ve kararlar ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin salt askerî nitelikteki faaliyetleri ile ilgili görev tanımlaması bulunmamaktadır (m. 5).

[5] Kamu Başdenetçisi'nin seçiminde ilk iki oylamada üye tam sayısının üçte ikisi; üçüncü tur oylamada ise üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. Üçüncü turda hiçbir aday TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun oyunu alamazsa bu oylamada en çok oyu alan iki aday dördüncü tur oylamaya katılır ve en çok oyu alan aday seçilir.

Kamu Denetçiliği Kurumu'nun genel misyonu; idarenin haksız faaliyetleri karşısında bireylerin haklarını korumak, idarenin işleyişi ve sunacağı hizmetler noktasında kalitenin artmasına, bireylerin haklarının bilincinde yetişmesine katkı sağlamaktır (TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu).

Dünya'da ombudsmanlık kurumunu benimsemiş ülkeler ve Türkiye açısından bakıldığından Kurumun salt yetişkinlerin haklarını değil, çocukların da haklarını koruma misyonuna sahip olduğu görülmektedir. Bu misyon çocuk ombudsmanlığı olarak adlandırılan bir kavramın doğmasına yol açmıştır.

4. ÇOCUK HAKLARI VE ÇOCUK OMBUDSMANLIĞI (KDK ÇOCUK)

4.1. Çocuk Hakları

Farklı hukuk düzenlerinde yaş sınırının değişebileceği öngörüsüyle birlikte genel olarak on sekiz yaşını doldurmamış herkes çocuk sayılır. Nitekim Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin (ÇHS) 1. maddesine göre daha erken yaşta ergin olma durumu yoksa on sekiz yaşını doldurmamış herkes çocuktur. Türk Medeni Kanunu'nun 11. maddesine göre de erginliğin başlayabilmesi için on sekiz yaşın doldurulması gerekmektedir. Kişinin hukuken hak ehliyetine sahip olması yaşına bağlı bir durum değildir; tam ve sağ doğum ile kazanılır. Genel kural böyle olmakla birlikte bazı haklara sahip olmada kişinin yaşı belirleyici bir unsur olmaktadır (Öztan, 2019: 240-241). Söz gelimi on sekiz yaşını doldurmamış bir kimse anayasal bir hak olan seçme ve seçilme hakkını kullanamaz; seçmen olamaz, milletvekili adayı gösterilemez; politika yapım süreçlerinde yer alamaz. Benzer şekilde yaş fiil ehliyetini de etkileyen bir unsurdur. Çocuklar fiil ehliyeti bakımından sınırlı ehliyetsiz grubunda yer aldıkları için kendi fiilleriyle hak kazanamaz, borç altına giremezler. Çocuklar genellikle velileri

veya vasileri aracılığı ile idare edilmektedir. Bu anlamda çocukların haklarını bizzat arayabildiği kuruluşların varlığı çocuklarda hak arama kültürünün benimsenmesi ve gelişimi açısından oldukça önem taşımaktadır.

Hak kavramı hukuk düzeninin tanıdığı ve koruduğu kişilere ait menfaatler (Gözler, 2016: 401), yetkiler (Akıntürk, 2006: 29; Fendoğlu, 2021: 20) olarak tanımlanabilir. Hak ile ilgili kavramsallaştırmalarda en geniş anlamı ifade eden insan hakları ise hiçbir ayrım gözetilmeksizin herkesin kullanabileceği hakları ifade eder; bir ideali yansıtır (İba, 2018: 123), kaynağını doğal hukuktan alır ve pozitif hukukun üstünde konumlanır (Fendoğlu, 2021: 23-24).

Çocuk hakları ise, insan hakları ile ilgili bütün hakların çocuklara tanınarak tariflendiği ÇHS'de en kapsamlı hali ile yer almıştır. Buna göre çocukların yaşama, elverişli yaşam standartlarına sahip olma, tıbbi bakım, beslenme ve barınma gibi haklardan oluşan yaşama haklarına; eğitim hakkı, oyun ve dinlenme hakkı, bilgi edinme hakkı, din ve vicdan hürriyeti, bilgi edinme hakkı gibi hakları içine alan ve çocuğun yeteneklerinin gerçekleştirilmesini sağlayacak olan gelişim haklarına; çocukların karşılaşabileceği her türlü ihmal, istismar ve sömürüye karşı korunmasını amaç edinen korunma haklarına; çocuğun düşüncelerini açıklama ve kendisini de ilgilendiren kararlarda özne olabilme haklarını niteleyen katılma haklarına sahip olduğu kabul edilmiştir (Akyüz, 2018: 6). Temel hak ve hürriyetlerin korunduğu en üstün norm anayasalardır. Herkes anayasada yer alan temel hak ve hürriyetlerini dilediği gibi kullanabilir. Ancak çocuklar söz konusu olduğunda durum her zaman böyle değildir. Çocuklar toplumun en savunmasız grubudur. Temel hakları ellerinden kolayca alınabilir. Bu nedenledir ki çocukların da haklara sahip olduğu gerçeğinin net bir şekilde vurgulanması adına çocuk hakları olarak özel bir alan açılmıştır.

Çocuk haklarına yönelik uluslararası alanda kabul edilen ilk belge Milletler Cemiyeti tarafından 1924 yılında kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi'dir. Beş maddeden oluşan Bildirge'de genel olarak çocuğun gelişimi, korunması, eğitilmesi ile ilgili hakları tarif edilmiştir. İkinci bildirge 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilen kabul edilen BM Çocuk Hakları Bildirgesi'dir. Bu iki bildirgenin ortak noktası taraf devletler açısından bağlayıcı olmamasıdır. 20 Kasım 1989 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve çocuk haklarının düzenlendiği temel metin olan ÇHS ise bağlayıcılığı ile ayrılmakta; taraf devletlerin ulusal mevzuatlarını sözleşme ile uyumlu hale getirmelerini zorunlu tutmaktadır (Akyüz, 2018: 43-45).

Türkiye ÇHS'yi 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamış, TBMM 9 Aralık 1994 tarihinde Sözleşme'nin onaylanmasını kanunla uygun bulmuş ve 11 Aralık 1994 tarihinde bu kanun Resmi Gazete'de yayımlanmıştır (Subaşı, 2022: 15). Çocuk hakları ve çocuk hukuku ile ilgili düzenlemeler hukukun farklı alanlarında düzenlenmiştir. Medeni Kanun'da, Ceza Kanunu'nda, Anayasa'da çocuk hakları ile ilgili hükümler yer almaktadır. Söz gelimi Anayasa'nın "ailenin korunması ve çocuk hakları" kenar başlığı altında 41. maddesinde çocuğun korunması, bakımı gibi haklarından bahsetmekte; istismar ve şiddetle ile ilgili ise devletin koruyucu tedbirler alabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasında uluslararası andlaşmaların kanun hükmünde olduğu kabul edilmiş, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası andlaşmalar ile kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda uluslararası andlaşmaların hükümlerinin esas alınacağı belirtilmiştir.

4.2. Çocuk Ombudsmanlığı

Çocuk Ombudsmanı Ombudsmanlık kurumunun bir uzmanlık alanı olarak çocuklarının haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuştur (Önen ve Ergüzel, 2021: 35). İlk örneği 1981 yılında kurulan Norveç Çocuk Ombudsmanlığı Kurumu'dur. Aynı yıl Finlandiya Çocuk Ombudsmanlığı da kurulmuştur. Ardından Amerika Birleşik Devletleri, Costa Rica, Yeni Zelanda, Portekiz, Avustralya, Almanya, İsveç, Fas, İzlanda, Malezya gibi ülkeler bu kurumu sistemleri içine almışlardır (Fendoğlu, 2021: 297).

Türkiye'de 6328 sayılı kanun ile ombudsmanlık kurumunun kurulmasının ardından 23 Nisan 2014 tarihinde çocukların söz konusu kuruma şikayetlerini iletebileceği "www.kdkcocuk.gov.tr" internet sayfası açılmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu içinde görev yapan kamu denetçilerinden biri çocuk haklarından sorumlu kamu denetçisi olarak görevlendirilmektedir. Şu an bu görevi Av. Dr. Fatma BENLİ YALÇIN yürütmektedir (KDK Çocuk). Dolayısıyla çocuk ombudsmanlığı Türkiye'de ombudsmanlık kurumundan ayrı bir yapı değildir. Bunun pratikteki anlamı çocuk haklarından sorumlu kamu denetçisinin farklı konulardan gelen şikayetleri inceleme görevi de bulunmaktadır. Çocuk ombudsmanlığının kurulduğu ilk ülke olan Norveç'te ise bağımsız ve özerk bir kurum olarak faaliyet gösterdiği belirtilmelidir (Önen ve Ergüzel, 2021: 38).

Çocuklar özel bir kişi veya özel bir şirketle ilgili değil salt kamu kurum ve kuruluşlarının sunmuş olduğu kamu hizmetleri ile ilgili bizzat başvuru yapabilmektedir. Bunun yanı sıra ebeveynler, öğretmenler, sivil toplum kuruluşları vd. yani yetişkinler de çocuklar adına başvuruda bulunabilmektedir. Hakkının ihlal edildiğini düşünen çocuğun öncelikle idareye durumu iletmesi ancak sorunun devam etmesi karşısında Çocuk

haklarından sorumlu ombudsmana başvurması öngörülmektedir. Başvurular belirtilen internet sayfası üzerinden yapılabileceği gibi Ankara'daki merkeze gidilerek bizzat da yapılabilir. Ayrıca kaymakamlıklar ve valilikler aracılığıyla, e-devlet üzerinden veya e- posta veya faks[6] (iletisim@ombudsman.gov.tr) ile başvuru yapılabilir. Başvuruların herhangi bir ücreti yoktur. Talep edilmesi ve gerekli görülmesi durumunda kimlik bilgileri saklı tutulmaktadır (KDK Çocuk).

Kurum'un geçersiz saymadığı veya inceleme neticesinde ret kararı vermediği durumlarda genel olarak üç tür karar verdiği görülmektedir. Birincisi idari başvuru yolunun atlandığı ve doğrudan Kurum'a başvurulduğu durumlarda geçerlidir. Kurum başvuruyu gönderme kararıyla birlikte ilgili idareye göndermektedir. Böylelikle Kurum çocuğun yerine idareye başvurmuş ve problemli durumu iletmiş olmaktadır. İkincisi idare ile başvurucu arasında uzlaşmanın sağlandığı dostane çözüm kararıdır. Üçüncüsü ise başvurucunun şikayetinde haklılık payı olduğu kanaatinden hareketle Kurum'un idareye yönelik tavsiye kararıdır (KDK Çocuk; KDK Yıllık Rapor, 2024: 77-78)

Çocuk haklarından sorumlu ombudsmana yapılan başvurular ve bu başvurular neticesinde Kurum'un vermiş olduğu kararlar Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yıllık olarak yayımladığı raporların ilgili bölümlerinde yer almaktadır. En son yayımlanan iki rapordan biri olan 2024 yılı yıllık raporundan hareketle; Kurum'a 14.762 başvuru yapılmış olduğu ve bu başvuruların 256 (%1,73) tanesinin 0-18 yaş grubundan geldiği görülmektedir. Başvuran çocukların 124'ü kız, 132'si erkektir. Öte yandan Kurum'a yapılan başvuruların 346 tanesinin (%2,34) çocuk hakları ile ilgili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 90 başvurunun çocuklar adına yetişkinler tarafından yapılmış olabileceği sonucu

[6] E-posta veya faks üzerinden yapılan başvurularda 15 gün içinde belgelerin asıllarının KDK'ya ulaştırılması beklenmektedir.

çıkarılabilir. Çocuk hakları ile ilgili yapılan başvuruların konu dağılımına bakıldığında 37 başvuru çocuklara yönelik nefret söylemini, 17 başvuru sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini, 10 başvuru korunma, bakım, yardım ihtiyaçlarını, 4 başvuru ihmal ve istismarcılığı, 278 başvuru ise çocuk haklarına ilişkin diğer konuları içermektedir (KDK Yıllık Rapor, 2024). 2025 yılına ait rapora göre ise, Kuruma toplam 21.034 başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan 368'i (%1,75) çocuk hakları ile ilgili olup, 139 başvuru kız çocuklarına, 178 başvuru ise erkek çocuklarına aittir. 51 başvurunun ise çocuklar adına yetişkinler tarafından yapılmış olabileceği düşünülebilir.

Aşağıda yer alan tablo 1 Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yayımladığı 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 ve 2025 yıllarına ait yıllık raporlardan hareketle hazırlanmıştır. 2013 ila 2016 yıllık raporlarında çocuk hakları ile kadın haklarına ait bilgiler birlikte verildiği için başvuruların kaç tanesinin salt çocuk hakları ile ilgili olduğu tespit edilemediğinden bu yıllar tabloya eklenmemiştir. Bununla birlikte 2019 yılına kadar yayımlanan yıllık raporlarda başvurucuların yaşına ait bilgiler de yer almadığından tablo 2019 yılı itibari ile başlatılmıştır.

Tablo 1. Başvurulara ait bilgiler

Yıl	Toplam Başvuru	0-18 Yaş Arası Başvuru	Çocuk Hakları İle İlgili Başvuru
2019	20.968	470	786
2020	90.209	326	459
2021	18.843	264	267
2022	17.816	153	214
2023	19.317	152	223
2024	14.762	256	346
2025	21.034	317	368

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yayımladığı 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 ve 2025 yıllarına ait yıllık raporlar.

Çocuk haklarından sorumlu ombudsmana yapılan başvurulardan bazı örnekler vermek gerekirse; çocukların

yaşadıkları bölgenin çevre temizliğine[7], boş geçen derslerine[8], internete erişim kalitesine[9] ilişkin şikayetlerini dile getirdikleri, oyun parkı[10], eğitim süreci ile ilgili bilgisayar veya tablet[11] ile sosyal yardım[12] desteği talep ettikleri görülmektedir. Örnek kararlar değerlendirildiğinde sağlık hakkı, bilgiye erişim hakkı, katılım hakkı, adalet ile ilgili haklar, korunma hakkı, eğitim hakkı, fırsat eşitliği hakkı, kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılım hakkı, dinlenme ve oyun oynama hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, özel gereksinimli çocuklara yönelik haklar çocuklar veya onlar adına yetişkinler tarafından ihlali iddiasıyla Kuruma başvurulan haklar arasındadır.

5. SONUÇ

İdarenin denetlenmesi hukuk devletinin bir gereğidir. Bu denetim esas olarak yargı yolu ile yapılmaktaysa da yargı dışı yollarla da denetim mümkündür. Elbette yargı dışı yolların müeyyidesi yargısal denetim ile karşılaştırılamasa da hak arama yollarının çeşitliliği açısından önem taşımaktadır. Yargı dışı hak arama yollarından birisi de ombudsmanlık kurumudur. İlk örneği İsveç'te karşımıza çıkan bu kurum giderek yaygınlık kazanmıştır. Türkiye'de de Kamu Denetçiliği Kurumu olarak şikayetler özelinde inceleme görevini yerine getirmektedir.

---

7 Bu konu ile ilgili 02.05.2021 ve 18.05.2021 tarihlerinde gönderme kararı verilmiş örnekler yayımlanmıştır.

8 Bu konu ile ilgili 18.02.2022 tarihinde göndermek kararı verilmiş örnek yayımlanmıştır.

9 Bu konu ile ilgili 25.06.2021 tarihinde tavsiye kararı verilmiş örnek yayımlanmıştır.

10 Bu konu ile ilgili 07.07.2021 tarihinde gönderme kararı verilmiş örnek yayımlanmıştır.

11 Bu konu ile ilgili 10.05.2021 tarihinde gönderme kararı verilmiş örnek yayımlanmıştır.

12 Bu konu ile ilgili 04.02.2021 ve 22.06.2021 tarihlerinde gönderme kararı verilmiş örnekler yayımlanmıştır.

Çocukların haklarına yönelik uluslararası alanda farkındalığın ve bilincin artmasıyla birlikte çocuklara yönelik uluslararası sözleşmeler kabul edilmiş ve beraberinde denetim mekanizmaları geliştirilmiştir. Bu anlamda en önemli sözleşme ÇHS'dir. Bu sözleşme ilkelerine uygun şekilde faaliyet gösteren çocuk ombudsmanlığı kurumu da bir denetim mekanizması olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar kararları bağlayıcı olmasa da çocuklarda hak arama bilincinin gelişmesine, idarenin çocuklara yönelik haksız faaliyetlerinin ortaya konmasına ve bu anlamda farkındalık yaratma potansiyeline bakıldığında önemli bir mekanizma olduğu söylenebilir.

Türkiye'de çocuk haklarından sorumlu ombudsman Kamu Denetçiliği Kurum'unda görevli Kamu Denetçileri arasından görevlendirilmektedir. Bu yönü ile tartışmaya açıktır. Zira salt çocuk hakları ile uzmanlaşmış bir çocuk ombudsmanlığı kurumunun düşünülmesi kurumun bilinirliğine ve kararlarının etkisine katkı sağlayabilir. Kurum'a en pratik ulaşım aracı internet sayfasından yapılacak olan başvurulardır. Kurum resen değil, şikâyet üzerine inceleme yapmaktadır. Resen inceleme yapan farklı ülkelerdeki çocuk ombudsmanlarının varlığı düşünüldüğünde çocuk hakları söz konusu olduğundan Kurum'un resen inceleme başlatabilmesi de özellikle bazı durumlarda ihtiyaç olabilir. Zira kimi zaman çocuklar içinde bulundukları durumu aktarabilme olanağına sahip olmayabilir veya bu durumu açıklamaya korkabilir; çekinebilirler.

Çocuklar savunmasız ve korunmaya muhtaçtır. Haklarının bilincinde olarak yetişmeleri karşılaşabilecekleri haksızlıkları dile getirebilmelerinin anahtarıdır. Bu açıdan bizzat başvurabilecekleri mekanizmalar bu anahtarları çoğaltacaktır. Dolayısıyla da idare çocuk hakları özelinde denetlenmiş olacak, daha şeffaf ve denetlenebilir bir kamu yönetimi inşa amacına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akıntürk, T. (2006). *Medenî Hukuk.* İstanbul: Beta.

Akyüz, E. (2018). *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması*. Ankara: Pegem Akademi.

Arslan, S. (1986). İngiltere'de Ombudsman Müessesi. *Amme İdaresi Dergisi,* 19(1), 157-172.

Aykanat, M. (2019). Ombudsmanlık Kurumun Osmanlı Kökleri. *Turkish Studies,* 14(1), 91-110.

Büyükavcı, M. (2008). Ombudsmanlık Kurumu. *Ankara Barosu Dergisi,* S. 4, 10-13.

Efe, H. ve Demirci, H. (2013). Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. Sayıştay Dergisi, S:9, 49-72.

Fendoğlu, H. T. (2013). Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı. *Ankara Barosu Dergisi,* S.4, 21-49

Fendoğlu, H.T. (2021). *Çocuk Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Gözler, K. (2016). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin.

Gözübüyük, Ş. (2020). *Yönetsel Yargı*. Ankara: Turhan Kitabevi.

İba, Ş. (2018). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Kaplan, G. (2023). *İdari Yargılama Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.

KDK Çocuk, www.kdkcocuk.gov.tr.

KDK Yıllık Rapor. (2024). https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2024-Yillik-Rapor/index.html.

KDK Yıllık Rapor. (2025). https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2025-Yillik-Rapor/index.html.

Önen, M. ve Ergüzel, E. (2021). İskandinavya Çocuk Ombudsmanlığı Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Ombudsman Akademik*, S. 14, 33-65.

Özbudun, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Öztan, B. (2019). *Medenî Hukuk'un Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Sancakdar, O. ve Önüt, L.B. (2023). *İdari Yargılama Hukuku El Kitabı*. Ankara: Seçkin.

Subaşı, Z. N. (2022). Çocuk Hakları Birleşmiş Milletler Sözleşmesi Bağlamında Çocuğun Üstün Yararı. Yıldız Abik (Ed.), *Prof. Dr. Ali Nam İnan Anısına Çocuk Hukuku Armağanı* (3-40) içinde.

Tayşi, İ. (1997). Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği. Sayıştay Dergisi, S. 25, 106-123.

TBMM Kamu Denetçiliği Kurumu. https://ombudsman.gov.tr

Tortop, N. (1998). Ombudsman Sistemi ve Çeşitli Ülkelerde Uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 3-11.

Usta, H. (2014). Türkiye'de Ombudsman (Kamu Denetçiliği) Kurumu. *Denetişim,* S.4, 59-64.

THE ECONOMIC EFFECTS OF THE TURKEY-EU CUSTOMS UNION: A THEORETICAL AND EMPIRICAL ANALYSIS[1]

Avni Akın ÜRÜNAL[2]

1. INTRODUCTION

International trade is one of the fundamental dynamics that enables the organization of economic activities on a global scale through processes of production, consumption, and exchange. Foreign trade, which refers to the exchange of goods and services between countries, is considered a key element of economic development and increased prosperity (Ürünal, 2016, p. 1). Multilateral arrangements developed following World War II, particularly through the reduction of tariffs and the removal of trade barriers under the GATT framework, have led to significant increases in global trade volume (Bhagwati, 1993, pp. 536–538; World Bank, 2025, p. 1).

The development of global trade has not been limited to the multilateral system alone but has also gained momentum with the proliferation of regional economic integrations. Economic integration refers to the deepening of economic relations between countries and consists of stages such as free trade areas, customs unions, common markets, and economic unions (Balassa, 1961, pp. 1–2). Among these stages, a customs union represents a

[1] This section is derived from a master's thesis prepared by Avni Akın Ürünal at the Institute of Social Sciences, Çanakkale Onsekiz Mart University, under the supervision of Prof. Dr. Assiye Aka, and has been updated in line with the current literature.

[2] Dr., Ticaret Bakanlığı, ORCID: 0000-0002-3868-5944.

higher level of integration due to the elimination of customs duties among member countries and the application of a common tariff against third countries (Balassa, 1961, pp. 1–2; Viner, 1950/2014, p. 4). In the classical literature, the economic consequences of a customs union are explained through trade creation and trade diversion mechanisms (Viner, 1950/2014, pp. 41–43).

Subsequent approaches, however, have shown that integration is not limited to static welfare effects. Economies of scale, increasing returns, and new economic geography approaches demonstrate that integration processes can create dynamic effects on the structure of production and specialization (Baldwin, 2016, pp. 1–6; Helpman & Krugman, 1985, pp. 1–5; Krugman, 1991, pp. 483–485).

The Customs Union between Turkey and the European Union, which entered into force in 1996, has brought about significant transformations in Turkey's foreign trade regime. This arrangement provides for the elimination of customs duties on industrial products and requires Turkey to align with the EU Common Customs Tariff (Association Council, 1995, Art. 4; Art. 13). Furthermore, by establishing a harmonizing framework in technical regulations, competition policy, and trade policy instruments, it has introduced an integration model based not only on trade liberalization but also on institutional alignment.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The economic effects of the Turkey–EU Customs Union cannot be explained solely by trade volume or growth data; these effects must be evaluated within the framework of economic integration theory. In this context, the central axis of analysis is the role of the customs union within the literature on economic integration, along with the mechanisms of trade creation and

trade diversion (Lipsey, 1957, pp. 40–41; Viner, 1950/2014, pp. 43–51).

In modern trade literature, the gravity model is one of the fundamental tools for examining the economic consequences of trade policies. The structural gravity approach demonstrates that trade policies affect trade flows, terms of trade, and welfare through general equilibrium (Anderson & Yotov, 2015, pp. 2–4; Yotov et al., 2016, pp. 70–72). The model reveals that trade is determined by economic scale and trade costs; thus, it enables the evaluation of the effects of the Turkey–EU Customs Union within a broader theoretical framework (Deardorff, 1998, pp. 7–9; Yotov et al., 2016, pp. 88–90). Thus, the customs union should be analyzed not only in terms of tariff liberalization but also in terms of production structure, competitive dynamics, and positioning within global value chains (Antràs & Chor, 2013, pp. 2127–2129; Baldwin, 2016, pp. 6–8).

2.1. The Theory of International Economic Integration

The theory of economic integration explains the deepening of economic relations through the reduction of trade barriers. This literature has evolved alongside post-World War II liberalization movements and regional integration processes (Balassa, 1961, pp. 1–3; Baldwin, 2005, pp. 113–115; Bhagwati, 1993, pp. 535–536). In the Turkish literature as well, integration is approached as a multidimensional process encompassing not only the removal of trade barriers but also economic policy coordination, institutional convergence, and the transfer of authority in certain areas (Balkır, 2010, pp. 31–33).

According to Balassa, economic integration consists of the stages of a free trade area, a customs union, a common market, and an economic union (Balassa, 1961, pp. 1–2). A customs union is a more advanced stage due to the common customs tariff applied to third countries. Viner demonstrated that this structure is not

identical to free trade and that the net welfare effect depends on the balance between trade-creating and trade-diverting effects (Viner, 1950/2014, pp. 51–53). Lipsey, on the other hand, noted that welfare outcomes can vary depending on demand conditions and market structure (Lipsey, 1957, pp. 40–41).

Since the 1990s, globalization has deepened through the more intensive integration of production, trade, and capital movements (Seyidoğlu, 2003, pp. 189–192). Advances in information and communication technologies have facilitated the geographical fragmentation of production and strengthened global value chains (Baldwin, 2016, pp. 1–6). There is strong empirical evidence that preferential trade agreements support integration into these chains (Antràs & Chor, 2013, p. 2127; Ruta, 2017, pp. 1–4).

Furthermore, the tariff reductions initiated under GATT became more binding with the establishment of the WTO (Karluk, 2002, pp. 243–244). However, there is also a theoretical tension between multilateralism and regionalism (Bhagwati, 1993, pp. 536–537; Panagariya, 2000). Empirical studies, however, show that preferential trade agreements can significantly increase bilateral trade (Baier & Bergstrand, 2007, pp. 72–74; Anderson & Yotov, 2015, pp. 2–6; Yotov et al., 2016, pp. 70–88).

The classical theory of customs unions has been expanded to include assumptions of increasing returns over time and imperfect competition; the effects of integration on specialization, efficiency, and spatial concentration have been highlighted (Wang, 1986, pp. 228–229; Helpman & Krugman, 1985, pp. 1–4; Krugman, 1991, pp. 483–484). More recently, the "deep integration" approach emphasizes that trade agreements extend beyond tariffs to areas such as regulatory harmonization, investment, technical standards, and public procurement

(Hoekman, 2016, pp. 9–12; Horn et al., 2010, pp. 20–24). Therefore, the Turkey–EU Customs Union should be evaluated not only in terms of tariffs but also in terms of production structure, competition, and integration into global value chains.

2.1.1. Types of International Economic Integration

Economic integration, in its broadest sense, refers to the free movement of goods and services within a union (; Balassa, 1961, pp. 1–2). In a broader sense, it is a process involving increased interdependence, the establishment of common policy areas, and the development of institutional arrangements (Balkır, 2010, pp. 31–34). In the literature, this process is addressed as a gradual structure (Balassa, 1961, pp. 1–2).

Table 1. Types of International Economic Integration

Features	Free Trade Area	Customs Union	Common Market	Economic Union
Elimination of customs duties among member states	Yes	Yes	Yes	Yes
Elimination of quantitative restrictions	Yes	Yes	Yes	Yes
Common external tariff against third countries	No	Yes	Yes	Yes
Free movement of factors of production	No	No	Yes	Yes
Common trade policy	No	Yes (partially)	Yes	Yes

Source: Balassa (1961, pp. 1–2)

As shown in Table 1, as the level of integration increases, policy coordination and institutional integration also increase. While only tariffs are eliminated in a free trade area, a customs union gives rise to the sharing of authority in the field of foreign

trade policy due to the common customs tariff (Balassa, 1961, pp. 3–5; Karluk, 2007, pp. 456–459; Kazgan, 1993, pp. 112–115).

At the common market stage, the free movement of factors of production comes to the fore, while at the economic union level, coordination in monetary and fiscal policies is addressed (Balassa, 1961, pp. 2–6; Seyidoğlu, 2003, p. 207).

Within this framework, a customs union represents a deeper form of integration compared to a free trade area. A common customs tariff produces both legal and economic consequences; its welfare effects are explained through the concepts of trade creation and trade diversion (Lipsey, 1957, pp. 40–42; Viner, 1950/2014, pp. 43–44).

2.2. The Theory of the Customs Union

The foundations of customs union theory are based on Viner's work. Viner showed that regional integration does not necessarily produce the same outcomes as free trade and that the net welfare effect depends on the balance between trade creation and trade diversion (Viner, 1950/2014, pp. 43–44). Trade creation refers to the shift toward lower-cost production, whereas trade diversion denotes the replacement of more efficient third-country suppliers (Lipsey, 1957, pp. 40–42; Viner, 1950/2014, pp. 43–44).

Viner's partial equilibrium framework was later expanded by Lipsey, who incorporated consumption effects and demonstrated that welfare outcomes may vary depending on demand conditions and market structure (Lipsey, 1957, pp. 41–42). Lipsey and Lancaster further argued that regional integration could function as a "second-best" policy when fully optimal conditions are unattainable (Lipsey & Lancaster, 1956, pp. 11–13). In recent literature, deep trade agreements are also emphasized as mechanisms that can strengthen trade-creating

effects through regulatory convergence (Mattoo et al., 2019, pp. 1–4).

2.3. The Static, Dynamic, and Trade-Rate Effects of a Customs Union

Classical customs union theory primarily evaluates integration through static welfare analysis, where the overall welfare outcome depends on the balance between trade-creating and trade-diverting effects (Lipsey, 1957, pp. 40–42; Viner, 1950/2014, p. 43). Later approaches highlight long-term impacts on productivity, competition, and structural transformation. Within the framework of economies of scale and increasing returns, market expansion can generate productivity gains for firms (Helpman & Krugman, 1985, pp. 1–3; Seyidoğlu, 2003, pp. 203–206).

Integration may also influence terms of trade through changes in relative prices and trade composition. The structural gravity literature shows that trade policies affect trade flows, terms of trade, and welfare through general equilibrium mechanisms (Anderson & Yotov, 2015, pp. 1–2; Yotov et al., 2016, pp. 12–17). Therefore, the effects of a customs union should be assessed within static, dynamic, and general equilibrium frameworks.

2.3.1. Static Effects

Static effects refer to short-term welfare changes resulting from shifts in resource allocation, assuming that economic structure and technology remain constant (Lipsey, 1957, pp. 40–42; Viner, 1950/2014, p. 43). Empirical studies on the Turkey–EU Customs Union indicate that the static effect has been largely trade-creating. Harrison, Rutherford, and Tarr (1996, pp. 5–6) estimate that Turkey could achieve annual GDP growth of around 1–1.5%. Aytuğ et al. (2017, pp. 419–420) show that without the Customs Union, Turkey's exports to the EU would have been

about 38% lower. Gravity-based studies also report significant increases in trade flows (Larch et al., 2020, pp. 1–2). However, some studies suggest that rising imports may create short-term pressure on the trade balance (Mercenier & Yeldan, 1997, pp. 872–873; Neyaptı et al., 2007, pp. 2122–2124).

2.3.2. Dynamic Effects

Dynamic effects refer to the long-term impacts of a customs union on growth, productivity, and structural transformation. These arise through mechanisms such as increased competition, economies of scale, investment, technology transfer, and institutional adaptation (Seyidoğlu, 2003, pp. 206–212). Empirical studies indicate that competition in Turkey's manufacturing sector intensified after the Customs Union (Akkoyunlu-Wigley, 2006). Şener (2013, pp. 454–456) emphasizes the importance of strengthening productivity, institutional capacity, and innovation. Reports by the World Bank and the European Commission also highlight that regulatory harmonization, quality infrastructure, and scope expansion could generate additional welfare gains (World Bank, 2014, pp. i–ii; European Commission, 2016, pp. 29–32).

2.3.3. The Impact of Trade Terms

A customs union can influence not only trade volume but also terms of trade. Trade policies affect relative prices and welfare through general equilibrium mechanisms (Anderson & Yotov, 2015, pp. 1–2; Yotov et al., 2016, pp. 12–17). Therefore, the effects of the Turkey–EU Customs Union should be evaluated not only in terms of trade volume but also in relation to terms of trade, production structure, and long-term structural transformation.

3. ECONOMIC EFFECTS OF THE TURKEY–EU CUSTOMS UNION

The Customs Union between Turkey and the European Union, which entered into force in 1996, has had significant economic effects on Turkey's foreign trade structure. This section evaluates these effects in terms of trade volume, changes in the geographical and sectoral composition of trade, and the trade balance, based on empirical data and the relevant literature.

3.1. Development of Total Turkey-EU Trade Volume

Turkey–EU trade relations gained a more binding institutional framework with the Customs Union that entered into force in 1996 (Association Council, 1995, p. 1). This transformation should be assessed not only through the increase in trade volume but also through changes in the EU's relative share of Turkey's total foreign trade (Lipsey, 1957, p. 42; Viner, 1950/2014, p. 51).

3.1.1. Trends in Turkey-EU Trade Volume

Data for the 1996–2024 period indicate a long-term, upward trend in Turkey-EU trade volume following the Customs Union (TÜİK, 2024).

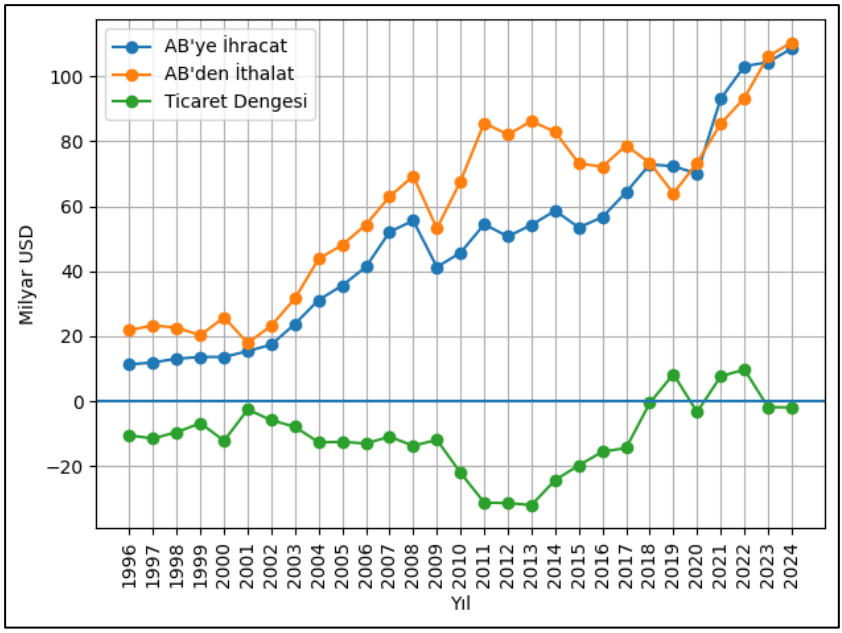

Source: Turkish Statistical Institute (TÜİK), Foreign Trade Statistics, prepared based on annual data from 1996–2024. Calculations in billions of U.S. dollars were performed by the author.

Figure 1. Exports, Imports, and Trade Balance in Turkey–European Union Trade, 1996–2024

Figure 1 shows that both exports to the EU and imports from the EU increased significantly after 1996. While trade grew steadily during the 1996–2001 period, the increase became more pronounced between 2002 and 2008. During this period, imports rose faster than exports, a pattern consistent with empirical studies indicating an expansion in trade volume following integration (Harrison et al., 1996; Neyaptı et al., 2007).

The 2008 global financial crisis caused a contraction in Turkey–EU trade, with both exports and imports declining in 2009. Trade volume recovered in the following years; however, high import levels during 2011–2013 contributed to widening trade deficits, reflecting short-term adjustment costs associated with integration (Mercenier & Yeldan, 1997).

After 2016, exports strengthened relatively and the gap between exports and imports narrowed. Although trade temporarily contracted in 2020 due to the COVID-19 pandemic, it recovered rapidly between 2021 and 2023. This pattern suggests that integration outcomes are influenced not only by institutional arrangements but also by cyclical and global economic conditions (Aytuğ et al., 2017; Larch et al., 2020).

However, changes in absolute trade volume alone do not fully explain the EU's relative importance in Turkey's foreign trade. Therefore, the EU's share in Turkey's total exports and imports must also be considered.

3.1.2. The EU's Relative Position in Turkey's Total Trade

While the increase in absolute trade volume demonstrates the expansive effect of economic integration, the EU's share in Turkey's total exports and imports provides a more comprehensive indicator for assessing the depth and sustainability of this integration as well as the degree of trade dependency between the parties. In particular, changes in relative trade shares reveal whether integration leads to a structural strengthening of bilateral economic relations or whether trade diversification toward other markets gradually alters the direction of trade flows. From this perspective, examining both absolute trade growth and proportional trade shares allows for a more balanced evaluation of the long-term economic implications of the Turkey–EU Customs Union (Lipsey, 1957, p. 40; Viner, 1950/2014, p. 51).

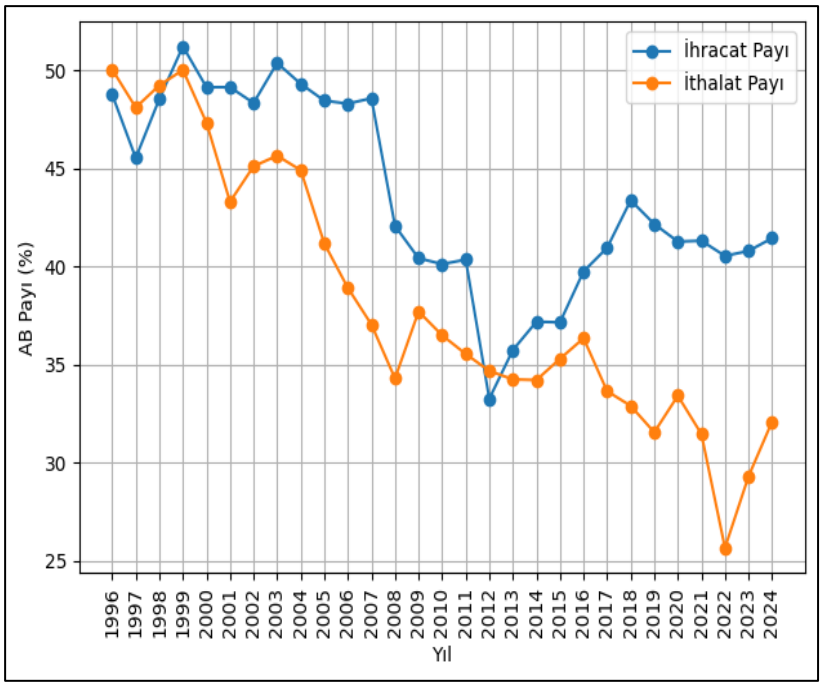

Source: Data prepared based on annual figures from the Turkish Statistical Institute (TÜİK), Foreign Trade Statistics, 1996–2024 (TÜİK, 2024). Percentage figures were calculated by the author.

Figure 2. The European Union's Share of Turkey's Total Exports and Imports (%), 1996–2024

According to Figure 2, the EU's share of Turkey's total exports was approximately 50% in 1996. This ratio generally remained stable until the mid-2000s. This trend indicates that, following the Customs Union, the EU continued to serve as Turkey's primary market (Yıldırım & Dura, 2007, pp. 142–143; Kızıltan et al., 2008, pp. 84–85). However, following the 2008 global financial crisis, the EU's share of exports declined and stabilized at around 40% in the 2010s. This decline is attributed, on the one hand, to Turkey's diversification of its export markets and, on the other hand, to the relatively weak growth performance of EU economies (Temiz, 2009, pp. 116–117).

In terms of imports, the decline in the EU's share of total imports is even more pronounced. This ratio, which hovered between 45% and 50% in the early 2000s, gradually fell to the 30% range in the subsequent period. This situation, when considering Turkey's dependence on energy imports and the increasing trade volume with Asian countries, indicates that the trade deficit does not stem solely from trade with the EU (Aytuğ et al., 2017, pp. 420–421; World Bank, 2014, pp. 8–9).

When Figures 1 and 2 are evaluated together, it is observed that the Turkey-EU trade volume has expanded permanently following the Customs Union; conversely, the EU's relative weight within Turkey's total foreign trade has decreased somewhat over time. This situation indicates that integration has increased trade volume; however, it also demonstrates that Turkey's foreign trade has geographically diversified. Thus, while the Customs Union has created an expansive effect in terms of trade volume, it has not driven Turkey into a one-sided dependency structure. These findings are consistent with the empirical literature (Aytuğ et al., 2017, pp. 419–420; Harrison et al., 1996, pp. 2–3; Larch et al., 2020, pp. 2–3; Neyaptı et al., 2007, pp. 2122–2123).

However, fluctuations in the trade balance, the dependence on intermediate goods in the import composition, and the decline in the EU's relative share of total trade also highlight certain limitations of the current institutional framework. The asymmetries created for Turkey by the EU's free trade agreements with third countries—due to the exclusion of sectors such as services, basic agriculture, public procurement, and digital trade—indicate that the current structure exhibits partial incompatibility with today's global trade dynamics (European Commission, 2016, pp. 8–9; World Bank, 2014, pp. 19–20). Therefore, the economic impacts of the Customs Union should be assessed not only based on past performance but also within the

framework of the structure's sustainability and need for modernization (Eren, 2024, pp. 201–202; Kalaycı & Küçükali, 2018, pp. 14–15; Özer, 2020, p. 182; Tümer & Kazancı, 2022, pp. 334–335).

4. MODERNIZATION OF THE TURKEY-EU CUSTOMS UNION: ECONOMIC, INSTITUTIONAL, AND LEGAL DIMENSIONS

Although the Turkey–EU Customs Union has generated trade-enhancing effects since its entry into force, changing global trade dynamics require a reassessment of its scope and operation. The expansion of global value chains, the growing importance of trade in services, and the increasing role of regulatory harmonization indicate that addressing the customs union solely within the framework of tariff integration is insufficient. Consequently, modernization is discussed in the literature in economic, institutional, and legal terms.

The current framework excludes services, public procurement, and a significant portion of primary agriculture. Analyses by the European Commission suggest that including these areas could generate welfare gains (European Commission, 2016, pp. 9–10). Moreover, regulatory alignment and the reduction of non-tariff barriers may have a stronger impact on trade than traditional tariff reductions (Felbermayr et al., 2016, p. 2; Togan, 2011, pp. 5–6).

Sustainability policies have also become an important dimension of modernization discussions. Policies developed within the framework of the European Green Deal create new compliance requirements for Turkey, particularly in areas such as carbon regulation and environmental standards (Ecer et al., 2021, p. 126; European Commission, 2019, p. 2). Accordingly, modernization involves not only an expansion of scope but also

regulatory alignment based on sustainability principles (Böhringer et al., 2012, pp. 3–4).

The free trade agreements concluded by the EU with third countries create a structural asymmetry for Turkey (World Bank, 2014, pp. 24–26). While Turkey aligns with the EU's Common Customs Tariff, it cannot automatically become a party to these agreements. This situation institutionalizes the trade diversion effect defined in classical customs union theory (Viner, 1950/2014, pp. 51–52). Empirical studies also show that trade agreements can redirect trade flows by altering relative competitiveness (Egger et al., 2011, pp. 113–115; Stanicek, 2020, pp. 3–4).

In parallel with these developments, new-generation trade agreements emphasize deeper regulatory integration in areas such as technical standards, investment protection, digital trade, and sustainability provisions (European Commission, 2016, pp. 22–24; Hoekman, 2016, pp. 3–4; Mattoo et al., 2019, p. 2). Reducing regulatory barriers can significantly increase trade flows by lowering trade costs (Felbermayr et al., 2016, pp. 1–3; Larch et al., 2020, pp. 1–2). Therefore, modernization requires not only an expansion of scope but also deeper regulatory alignment (Baldwin, 2016, pp. 5–6; instituDE, 2025, pp. 1–2).

In this context, modernization is evaluated through various policy options aimed at addressing structural asymmetries, expanding sectoral coverage, and strengthening regulatory cooperation between Turkey and the European Union. Possible scenarios are summarized in Table 2.

Table 2. Turkey-EU Customs Union Modernization Scenarios and Potential Impacts

Scenario	Scope	Expected Economic Impact	Institutional / Political Impact	Potential Risks
Scenario 1: Status Quo	Preservation of the current coverage limited to industrial products	Limited increase in trade volume	The existing asymmetric structure continues	Loss of competitiveness and trade diversion due to FTAs
Scenario 2: Scope Expansion	Inclusion of services and basic agricultural products	Increase in value added and sectoral diversification	Requires comprehensive regulatory alignment	Short-term adjustment costs
Scenario 3: Public Procurement and Investment	Inclusion of public procurement and investment protection	Increase in efficiency and foreign direct investment	Requires institutional capacity and transparency	WTO compliance obligations and regulatory pressures
Scenario 4: Next-Generation Customs Union	Integration of services, digital trade and sustainability areas	High long-term welfare potential	Deep regulatory alignment and integration	High compliance costs and implementation challenges
Scenario 5: Asymmetry Reform	Simultaneous participation in FTAs and strengthening of consultation mechanisms	Reduction of trade diversion and improved market access	Institutional strengthening in decision-making processes	Political negotiation uncertainty and implementation delays

Source: Böhringer et al. (2012), Cengiz and Kurtbağ (2015), Dür et al. (2014), Ertürk (2018), European Commission (2016), Felbermayr et al. (2016), Hoekman (2016), instituDE (2025), Stanicek (2020), Togan (2011), and Viner (1950/2014).

Table 2 shows that modernization options differ in terms of economic gains and institutional requirements. While deeper integration models offer higher welfare potential in the long term, they require more comprehensive regulatory alignment (Felbermayr et al., 2016; Hoekman, 2016). In contrast, reforms addressing FTA asymmetry can improve market access

breducing trade diversion (Cengiz & Kurtbağ, 2015; Stanicek, 2020).

For this reason, the modernization of the customs union is viewed not merely as a technical adjustment aimed at increasing trade volume, but as a strategic policy area that could influence Turkey's position within the global trade system.

5. CONCLUSION AND POLICY RECOMMENDATIONS

This study examines the economic effects of the Turkey-EU Customs Union within the framework of economic integration theory. The analysis is based on Viner's (1950/2014) and Lipsey's (1957) approaches to trade creation and trade diversion. The findings indicate a significant increase in Turkey-EU trade volume after 1996 and suggest that the Customs Union has produced trade-creating results in terms of static effects.

Sectoral assessments reveal that the manufacturing sector has experienced expansion, particularly in trade. However, during certain periods, the faster growth of imports relative to exports has put pressure on the trade balance. Conversely, the increase in the share of industrial products in the export mix and the intensification of competitive pressures point to the potential for transformation in the production structure and increased productivity.

This study makes three key contributions to the literature. First, it provides a comprehensive analysis by evaluating the static and dynamic effects of the customs union through a combined review of theoretical and empirical literature. Second, it examines the sectoral transformation in Turkey-EU trade relations in light of descriptive data. Third, it addresses policy

debates regarding the modernization of the customs union within the framework of economic integration theory.

However, the current arrangement has certain limitations. The exclusion of sectors such as services, basic agriculture, and public procurement, coupled with the asymmetric structure created by the EU's free trade agreements with third countries, demonstrates that the current system is not fully aligned with global trade dynamics.

In this context, three key policy recommendations emerge. First, a phased expansion of coverage should be planned in the areas of services, public procurement, and basic agriculture. Second, consultation mechanisms should be strengthened to ensure Turkey plays a more active role in the EU's trade policies with third countries. Third, the Green Deal and digital trade regulations should be considered as areas of transformation that could enhance Turkey's competitive strength.

In conclusion, the Turkey-EU Customs Union can be regarded as an integration model that has brought about significant transformations in Turkey's foreign trade structure and expanded trade volume. However, given that global trade is evolving along the axes of digitalization and the green transition, modernizing the current structure holds strategic importance for Turkey's foreign trade strategy and its economic integration process with Europe.

REFERENCES

Aka, A., & Ürünal, A. A. (2018). Türkiye'de dış ticaret uygulamaları: 4458 sayılı Gümrük Kanunu özelinde. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, *7*(13), 154–170. https://dergipark.org.tr/en/pub/bsbd/article/336447

Akkoyunlu-Wigley, A., & Mihci, S. (2006). Effects of the customs union with the European Union on the market structure and pricing behaviour of the Turkish manufacturing industry. *Applied Economics, 38*(20), 2443–2452. https://doi.org/10.1080/00036840500427643

Anderson, J. E., & van Wincoop, E. (2003). Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle. *American Economic Review, 93*(1), 170–192. https://doi.org/10.1257/000282803321455214

Anderson, J. E., & Yotov, Y. V. (2015). Terms of trade and global efficiency effects of free trade agreements, 1990–2002. *Journal of International Economics, 99*, 279–298. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2015.10.006

Antràs, P., & Chor, D. (2013). Organizing the global value chain. *Econometrica, 81*(6), 2127–2204. https://doi.org/10.3982/ECTA10813

Association Council. (1995). *Decision No. 1/95 of the EC–Turkey Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union (96/142/EC). Official Journal of the European Communities.* https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_8_gumruk_birligi/turkey_customs_union_agreement_1995.pdf

Aysun, A., Öksüzler, O., & Yılgör, M. (2012). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkisi: Panel çekim modeli

uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(2), 15–26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/article/131646

Aytuğ, H., Kütük, M. M., Oduncu, A., & Togan, S. (2017). Twenty years of the EU–Turkey Customs Union: A synthetic control method analysis. *Journal of Common Market Studies, 55*(3), 419–431. https://doi.org/10.1111/jcms.12490

Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2007). Do free trade agreements increase trade? *Journal of International Economics, 71*(1), 72–95. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2006.02.005

Balassa, B. (1961). *The theory of economic integration.* Richard D. Irwin.

Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization.* Harvard University Press.

Baldwin, R. E. (2005). Stepping stones or building blocs? Regional and multilateral integration. In J. McKay, M. Oliva Armengol, & G. Pineau (Eds.), *Regional economic integration in a global framework* (pp. 113–134). European Central Bank.

Balkır, C. (2010). *Uluslararası ekonomik bütünleşme: Kuram, politika ve uygulama (AB ve dünya örnekleri).* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bhagwati, J. (1993). Regionalism versus multilateralism. In J. de Melo & A. Panagariya (Eds.), *New dimensions in regional integration* (pp. 22–51). Cambridge University Press.

Böhringer, C., Carbone, J. C., & Rutherford, T. F. (2012). *Efficiency and equity implications of alternative instruments to reduce carbon leakage* (Oldenburg

Discussion Papers in Economics No. V-346-12). University of Oldenburg. https://hdl.handle.net/10419/105032

Cengiz, C., & Kurtbağ, Ö. (2015). Türkiye-AB Gümrük Birliği'nde yaşanan güncel sorunlar ve bunlara olası çözüm önerileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 6*(2), 1–33. https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/article/286596

Çolpan Nart, E. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: Panel veri analizi. *Yaşar Üniversitesi Dergisi, 5*(17), 2874–2885. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/article/202991

Deardorff, A. V. (1998). Determinants of bilateral trade: Does gravity work in a neoclassical world? In J. A. Frankel (Ed.), *The regionalization of the world economy* (pp. 7–32). University of Chicago Press.

Dür, A., Baccini, L., & Elsig, M. (2014). The design of international trade agreements: Introducing a new dataset. *Review of International Organizations, 9*(3), 353–375. https://doi.org/10.1007/s11558-013-9179-8

Ecer, K., Güner, O., & Çetin, M. (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye ekonomisinin uyum politikaları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 9*(2), 125–144. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1923045

Egger, P., Larch, M., Staub, K. E., & Winkelmann, R. (2011). The trade effects of endogenous preferential trade agreements. *American Economic Journal: Economic Policy, 3*(3), 113–143. https://doi.org/10.1257/pol.3.3.113

Eren, T. M. (2024). Türkiye'yi bekleyen yeni nesil gümrük birliği üzerine düşünceler. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, 32*(2), 199–231. https://doi.org/10.29228/mjes.460

Ertürk, A. C. (2018, December). *AB–Türkiye arasında Gümrük Birliği'nin güncellenmesi: Fırsatlar ve sorunlar* (Policy Brief No. 59). Global Political Trends Center (GPOT), İstanbul Kültür Üniversitesi.

European Commission. (2016). *Evaluation of the EU–Turkey Customs Union* (SWD(2016) 475 final). https://ec.europa.eu/smart-regulation/impact/ia_carried_out/docs/ia_2016/swd_2016_0475_en.pdf

European Commission. (2019). *The European Green Deal* (COM(2019) 640 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN

Evenett, S. J., & Baldwin, R. (Eds.). (2020). *Revitalising multilateralism: Pragmatic ideas for the new WTO Director-General.* CEPR Press.

Felbermayr, G., Gröschl, J., & Steinwachs, T. (2016). *The trade effects of border controls: Evidence from the European Schengen Agreement* (Ifo Working Paper No. 213). Ifo Institute – Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich. https://www.ifo.de/DocDL/wp-2016-213-felbermayr-groeschl-steinwachs-trade-effects-of-border-controls.pdf

Harrison, G. W., Rutherford, T. F., & Tarr, D. G. (1996, May). *Economic implications for Turkey of a customs union with the European Union.* SSRN. https://ssrn.com/abstract=614991

Helpman, E., & Krugman, P. R. (1985). *Market structure and foreign trade: Increasing returns, imperfect competition, and the international economy.* MIT Press.

Hoekman, B. (2016). *Deep and comprehensive free trade agreements* (RSCAS 2016/29). Robert Schuman Centre

for Advanced Studies, European University Institute. https://doi.org/10.2139/ssrn.2848966

Horn, H., Mavroidis, P. C., & Sapir, A. (2010). Beyond the WTO? An anatomy of EU and US preferential trade agreements. *The World Economy, 33*(11), 1565–1588. https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2010.01273.x

instituDE. (2025, March). *Modernizing the Turkey–EU customs union: Issues and prospects.* https://www.institude.org/report/modernizing-the-turkey-eu-customs-union-issues-and-prospects

Kalaycı, C., & Küçükali, C. (2018). Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceği: Gümrük Birliği'nin güncellenmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 6*(3), 13–23. https://doi.org/10.32479/iicd.144

Karluk, S. R. (2002). *Uluslararası ekonomi: Teori ve politika* (7. bs.). Beta.

Karluk, S. R. (2007). *Türkiye ekonomisi: Cumhuriyetin ilanından günümüze yapısal dönüşüm* (9. bs.). Beta.

Kazgan, G. (1993). *Küreselleşme ve uluslararası ekonomik bütünleşme.* Altın Kitaplar.

Kızıltan, A., Ersungur, M., & Polat, Ö. (2008). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ihracat ve ithalatına etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 22*(1), 83–99. https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/article/35436

Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy, 99*(3), 483–499. https://doi.org/10.1086/261763

Larch, M., Schmeißer, A. F., & Wanner, J. (2020). A tale of (almost) 1001 coefficients: The deep and heterogeneous

effects of the EU–Turkey customs union. *Journal of Common Market Studies.* Advance online publication. https://doi.org/10.1111/jcms.13058

Lipsey, R. G. (1957). The theory of customs unions: Trade diversion and welfare. *Economica, 24*(93), 40–46. https://doi.org/10.2307/2551626

Lipsey, R. G., & Lancaster, K. (1956). The general theory of second best. *The Review of Economic Studies, 24*(1), 11–32. https://doi.org/10.2307/2296233

Magee, C. S. P. (2008). New measures of trade creation and trade diversion. *Journal of International Economics, 75*(2), 349–362. https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2008.03.006

Mattoo, A., Mulabdic, A., & Ruta, M. (2019). *Trade creation and trade diversion in deep agreements* (World Bank Policy Research Working Paper No. 8206). World Bank. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/328491559591517896-0050022019/original/TradeCreationanfTradeDiversion.pdf

Mercenier, J., & Yeldan, E. (1997). On Turkey's trade policy: Is a customs union with Europe enough? *European Economic Review, 41*(3–5), 871–880. https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00044-5

Neyaptı, B., Taşkın, F., & Üngör, M. (2007). Has European Customs Union Agreement really affected Turkey's trade? *Applied Economics, 39*(16), 2121–2132. https://doi.org/10.1080/00036840600735390

Özer, Y. (2020). Modernising the EU–Turkey customs union as an interest-driven initiative. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 19*(1), 175–197. https://doi.org/10.32450/aacd.771067

Panagariya, A. (2000). Preferential trade liberalization: The traditional theory and new developments. *Journal of Economic Literature, 38*(2), 287–331. https://doi.org/10.1257/jel.38.2.287

Ruta, M. (2017). *Preferential trade agreements and global value chains: Theory, evidence, and open questions* (Policy Research Working Paper No. 8190). World Bank.

Santos Silva, J. M. C., & Tenreyro, S. (2006). The log of gravity. *Review of Economics and Statistics, 88*(4), 641–658. https://doi.org/10.1162/rest.88.4.641

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama* (15. bs.). Güzem Yayınları.

Stanicek, B. (2020). *EU–Turkey customs union: Modernisation or suspension?* European Parliamentary Research Service. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/659411/EPRS_BRI(2020)659411_EN.pdf

Şener, S. (2013). The competitiveness of Turkish economy within the scope of WEF global competitiveness index. *Procedia - Social and Behavioral Sciences, 75*, 453–464. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.049

Temiz, D. (2009). Gümrük Birliği ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimler oldu mu? *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8*(1), 115–138. https://aacd.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/462/2018/02/C8S1Temiz.pdf

Togan, S. (2011). *On the European Union–Turkey customs union* (CASE Network Studies & Analyses No. 426). CASE – Center for Social and Economic Research. https://ssrn.com/abstract=1873183

Tümer, T., & Kazancı, B. A. (2022). Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği'nin güncellenmesine ilişkin genel bir değerlendirme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR), 8*(2), 333–348. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2568811

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *Dış ticaret istatistikleri (1996–2024).* TÜİK Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr

Ürünal, A. A. (2016). *Türkiye'de dış ticaret uygulamalarının hukuki analizi: 4458 sayılı Gümrük Kanunu özelinde* (Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez No: 433775). YÖK Ulusal Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/

Viner, J. (2014). *The customs union issue* (P. Oslington, Ed.). Oxford University Press. (Original work published 1950)

Wang, L. F. S. (1986). Product market imperfections and customs unions theory. *Journal of International Economic Integration, 1*(2), 222–231. https://doi.org/10.11130/jei.1986.1.2.222

World Bank. (2014). *Evaluation of the EU–Turkey customs union* (Report No. 85830-TR). World Bank. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/298151468308967367/evaluation-of-the-eu-turkey-customs-union

World Bank. (2025). *World development report 2025: Standards for development.* World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2275-9

Yıldırım, E., & Dura, C. (2007). Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri konusundaki literatüre bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*

Fakültesi Dergisi, 28, 1–25. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66486

Yotov, Y. V., Piermartini, R., Monteiro, J.-A., & Larch, M. (2016). *An advanced guide to trade policy analysis: The structural gravity model* (Online revised version). World Trade Organization & United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/system/files/official-document/gds2016d3_intro_en.pdf

KAMU YÖNETİMİ ALANINDA BİLİMSEL

ARAŞTIRMALAR

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com